

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський державний екологічний університет

збірник методичних вказівок
до семінарських занять з дисципліни

“ ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ”

Напрямок підготовки 6.040106 - „ Екологія, охорона навколишнього
середовища та збалансоване природокористування ”

Спеціалізація “Екологія рекреаційного та курортного господарства”

Одеса - 2010

Збірник методичних вказівок до семінарських занять з дисципліни
“Екологічний туризм ”. Напрямок підготовки 6.040106 „ Екологія, охорона
навколишнього середовища та збалансоване природокористування”,
спеціалізація “ Екологія рекреаційного та курортного господарства ” / Ільїна
В.Г., – Одеса: ОДЕКУ, 2010. – 49 с.

ЗМІСТ

стор.

1 ЗАГАЛЬНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЇЇ МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ	5
1.1 Навчальна, аудиторна та позааудиторна робота.....	5
1.2 Наукова, аудиторна та позааудиторна складова дисципліни	6
1.3 Кваліфікаційні вимоги до знань та умінь майбутніх фахівців-екологів (знання, уміння).....	7
2 СТИСЛА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ	7
3 ПЕРЕЛІК ТЕМ І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	45
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	46

1 ЗАГАЛЬНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ,

ІІ МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ

Вивчення курсу “Екологічний туризм” – необхідна ланка у процесі підготовки студентів за спеціальністю “Екологія та охорона навколишнього середовища”, спеціалізації “Екологія рекреаційного та курортного господарства”. Ця навчальна дисципліна належить до професійного циклу.

Навчальна дисципліна „Екологічний туризм ” викладається у межах підготовки спеціалістів за напрямом 8.040106 „Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування ” , спеціалізація “ Екологія рекреаційного та курортного господарства ”.

Метою вивчення дисципліни є засвоєння базових понять рекреаційно-туристичної діяльності, висвітлення її соціально-економічної сутності, значення для національної економіки України та окремих регіонів, вивчення теоретичних і практичних аспектів використання природно-ресурсного потенціалу територій і акваторій для еколого-туристичної діяльності, спрямованої на задоволення потреб суспільства у вигляді доквілля, на підвищення ефективності експлуатації природних ресурсів і умов (особливо об’єктів природно-заповідного фонду), на основі створення сучасної мережі екологічного туризму.

Завданнями, що мають бути вирішені у процесі викладання дисципліни є :

- ознайомлення студентів з основною термінологією у галузі екологічного туризму;
- засвоєння історії розвитку рекреації та екологічного туризму;
- засвоєння основних підходів до організації та державного регулювання рекреаційно-туристичної діяльності;
- опанування структурно-логічного зв’язку між даним курсом та іншими спеціальними дисциплінами;
- знання чинного законодавства України у даній сфері діяльності;
- знання основних характеристик екологічного туризму;
- знання світових і державних еколого-туристичних ресурсів;
- знання негативних наслідків розвитку екологічного туризму;

Дисципліна „Екологічний туризм ” повинна бути необхідною ланкою професійно-орієнтованого циклу у процесі підготовки студентів-екологів за спеціалізацією „Екологія рекреаційного та курортного господарства”.

Навчальна дисципліна використовує майже всі інші дисципліни циклу професійної та практичної підготовки за напрямом екологія, а саме: моніторинг доквілля, економіка природокористування, екологія людини, екологічна експертиза, ландшафтна екологія, техноекологія, нормування

антропогенного навантаження на природне середовище, екологія міських систем і т.п. В той же час існує велика кількість навчальних дисциплін, що забезпечують формування знань і умінь з конкретних модулів професійного спрямування, це: біологія, хімія, фізика, вища математика, метеорологія і кліматологія, гідрологія, ґрунтознавство, геологія з основами геоморфології, вступ до фаху і т.п.

Курс „Екологічний туризм ” складається з декількох основних, відносно самостійних, але тісно пов’язаних між собою частин-модулів:

- Основні характеристики і ресурси екологічного туризму;
- Стратегічні основи та принципи організації еколого-туристичної діяльності.

Увесь програмний курс розбито на окремі логічно пов’язані 2 модулі. Модулі з теоретичної частини включають декілька тем, які пов’язані між собою. На практичних заняттях проводяться семінари та усне опитування.

1.1 Навчальна, аудиторна та позааудиторна робота

Змістовний модуль 1.

Виникнення й основні етапи еволюції екотуризму у світі. Передумови виникнення екотуризму. Розвиток масового туризму. Динамічний ріст індустрії туризму й існуючі тенденції. Індустрія туризму, навколишнє середовище і суспільство. Огляд розвитку туризму у світі. Світовий досвід розвитку екологічного туризму. Основні поняття екологічного туризму. Класифікація подорожей. Класифікація сучасного туризму. Принципи класифікації туризму. Екосистеми і ресурси екологічного туризму. Негативні наслідки розвитку екологічного туризму. Класифікація подорожей. Агротуризм і зелений туризм. Екологічний туризм. Бедвотчинг як масова форма екотуризму. Екосистеми і ресурси екологічного туризму. Ресурси екологічного туризму. Водноболотні угіддя міжнародного значення як ресурс екотуризму. Особливо охоронювані природні території як ресурси екотуризму. Специфіка розвитку екотуризму на особливо охоронюваних природних територіях. Етика й основні заповіді екотуризму. Екологічна освіта й утворення. Екологічні тропи. Візити-центри. Наслідки розвитку екотуризму. Негативні наслідки розвитку екологічного туризму. Вплив екотуризму на рослинність. Вплив екотуризму на тварин. Шляхи вирішення проблеми перенавантаження на рекреаційні території. Оцінка пропускового потенціалу. Оцінка діяльності туроператорів.

Нормативні навчальні елементи: 1) Відпочинок, рекреація, туризм, екотуризм, екскурсії. 2) Принципи класифікації туризму. 3) Агротуризм і зелений туризм. 4) Екологічний туризм. 5) Бедвотчинг як масова форма

екотуризму. 6) Ресурси екологічного туризму. 7)Водно-болотні угіддя міжнародного значення як ресурс екотуризму.8) Етика й основні заповіді екотуризму, екологічна освіта й утворення, екологічні тропи, візит-центри. 9) Вплив екотуризму на рослинність, тварин.10) Оцінка пропускнуго потенціалу, діяльності туроператорів.

Змістовний модуль 2.

Основи розвитку екологічного туризму в Україні. Передумови розвитку екологічного туризму в Україні. Стратегічні основи розвитку екологічного туризму. Державні інструменти стратегії розвитку туризму. Наукове забезпечення розвитку екологічного туризму. Удосконалювання системи підготовки кадрів для екологічного туризму. Основні напрями рішення екологічних проблем рекреаційних територій Одеського регіону. Проблема водних ресурсів – їх кількість, якість, забруднення, забезпеченість населення якісною питною водою. Забезпеченість заповідниками територій. Збор, переробка та утилізації відходів. Якість зрошувальних вод, створення та збереження лісопосадок, забруднення атмосферного повітря. Основні напрями регіональної екологічної політики. Рекреаційні ресурси м. Одеси та екологічні проблеми при їх використанні. Перспективи рекреаційної діяльності приморської смуги Одеської області. Рекреація в стратегії розвитку приморського регіону України. Екологічні проблеми рекреаційної діяльності у прибережній полосі Чорного та Азовського морів . Природно-заповідні території – новий підхід в управлінні охоронних територій з метою збереження екологічної цілісності одної або декількох екосистем.

Нормативні навчальні елементи: 1) Основні рекреаційні ресурси Одеського регіону, їх характеристика: клімат, мінеральні води, лікувальні грязі, морське узбережжя.2) Вплив господарської діяльності на їх сучасний стан. 3)Державні інструменти стратегії розвитку туризму. 4)Існуючі і потенційні ринки. 5)Визначення цільових груп. 6)Передумови розвитку екотуризму в Україні. 7)Стратегічні основи розвитку екотуризму. 8)Наукове забезпечення розвитку екотуризму. 9)Удосконалювання системи підготовки кадрів для екотуризму. 10) Екотуризм - сприятлива можливість для Азово-Чорноморського регіону України .

1.2 Наукова, аудиторна та позааудиторна складова дисципліни

Дослідження змісту понять комплексу сучасних екологічних наук.

Здійснення аналізу відмінності у визначенні об'єкта та предмета вивчення у науках екологічного спрямування відповідно до різних вимог щодо визначення безпосередньо об'єкта та предмета.

Виконання творчих індивідуальних завдань за визначеними темами з використанням різноманітних наукових видань, підручників, довідників, енциклопедичних та картографічних видань.

1.3 Кваліфікаційні вимоги до знань та умінь майбутніх фахівців-екологів (знання, уміння)

В результаті вивчення навчальної дисципліни „ Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності ” у майбутнього фахівця-еколога повинні бути сформовані наступні знання та уміння: 1) розуміння мети, задач вивчення навчальної дисципліни, знання програми дисципліни і вимоги до її засвоєння; 2) об’єкт, предмет, методи вивчення екологічних аспектів рекреаційно-туристичної діяльності; 3) Основні етапи становлення екотуризму; 6) Основні поняття рекреаційної географії; 7) Класифікаційні ознаки туризму; 8) Ресурси екологічного туризму; 9) Наслідки рекреаційно – туристичної діяльності; 10) Передумови для організації і виконання екотурів; 11) Основи розвитку екологічного туризму в Україні.

Нижче наведені дані про основні (базові) положення і поняття змістовних модулів. Більш детальна характеристика нормативних навчальних елементів наведена у багатьох підручників, навчальних посібниках, довідниках, енциклопедіях та інших джерелах інформації (див. список посилань), які частково узагальнені . Вказані джерела інформації можливо використовувати при підготовці до семінарських занять, а також при написанні контрольних робіт.

2 СТИСЛА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Змістовний модуль 1

1.1 Основні етапи становлення екотуризму (ЕТ)

Стабільний інтенсивний розвиток туристичної галузі можна пояснити двома основними причинами: соціальна - підвищення життєвих стандартів і збільшення часу для відпочинку працюючого населення; економічна – туризм є галуззю, в якій при відносно малих витратах можна отримати високі прибутки. Дуже важливі ресурси галузі – природні *екосистеми* (ЕС) як такі, що є теоретично невичерпними і безкоштовними, не потребують видобування, переробки тощо.

ЕТ звичайно визначається як різновид туризму, що забезпечує мінімальний вплив людини на НПС, таке використання *природних ресурсів*

(ПР) і *природних умов* (ПУ), що залишає стан довкілля в незміненому стані для майбутніх поколінь.

Необхідність розвитку ЕТ в Україні обумовлена і соціальним замовленням потребами населення в більш цілісному, системному підході до проблем здоров'я і використання вільного часу, створенню умов для здорового способу життя, екологічного і патріотичного виховання населення країни. Україна має великі можливості для розвитку ЕТ.

Основою розвитку ЕТ, як і в інших країнах, може служити розвинена мережа унікальних природних ландшафтів і територій і об'єктів *природно-заповідного фонду* (ПЗФ).

Якщо провести аналіз розвитку організованого туризму у світі, що зародився завдяки звеличуванню дикої природи, то слід зазначити, що в числі перших напрямків туризму були подорожі у світ дикої природи. У середині ХІХ ст. Томас Кук почав організовувати подорожі у Шотландські гори, які і на сьогоднішній день залишаються одними з останніх місць дикої природи в Європі. А в 1863 р. той же Томас Кук запропонував перше організоване сходження на гору Монблан.

У 1980-х рр. мексиканський економіст-еколог Гектор Цебаллос-Ласкурья запропонував термін “екологічний туризм”.

Офіційний статус у Новому Світу ЕТ одержав у 1990 р., а з ним і право скликання власного щорічного міжнародного симпозіуму.

У 1991 р., у Бонні спільними зусиллями численних природоохоронних організацій Німеччини, Швейцарії й Австрії був утворений союз “Екологічний туризм у Європі”. У 1993-1994 рр. у Берліні і на Байкалу пройшла серія російсько-німецьких конференцій по ЕТ.

Туризм – це одна з найбільших і найдинамічних галузей світової економіки, на яку припадає майже 6% світового валового національного продукту (ВВП), 7% світових інвестицій і 5% усіх податкових надходжень.

З прийняттям у 1995 р. Закону України “Про туризм”, а також відповідних доповнень і змін до нього в 2003 р., вперше в історії України туризм розглядається одним із пріоритетних напрямків національної економіки і культури.

В даний час у світовому масштабі ця галузь туризму займає значну частку серед інших видів туризму – за різними оцінками – від 30 до 80%.

При розробці маршрутів ЕТ до уваги було узятو все: мальовничі пейзажі, водоспади, печери, древні тропи індіанців, скупчення вигадливих каменів, пам'ятники старовини.

Величезне значення для країн, орієнтованих на туризм, має реклама. Саме в зв'язку з уразливістю екотуристських ресурсів народилася всесвітньо-відома теза Е. Скотта: 1) не беріть із природи нічого, крім знятих *фотографій*; 2) не залишайте нічого, крім *слідів ніг*; 3) не убивайте нічого, крім *часу*.

Світовий досвід розвитку екологічного туризму можна врахувати і при плануванні розвитку формування ринків послуг у цій галузі в Україні.

Запитання для самоконтролю.

1. Коли і як почався розвиток масового туризму?
2. Які тенденції розвитку сучасного туризму?
3. Які передумови становлення екологічного туризму?
4. У чому полягає зв'язок між туризмом, суспільством і станом довкілля?

1.2 Основні поняття рекреаційної географії

Основні поняття у галузі ЕТ нерозривно пов'язані з понятійно-термінологічним апаратом рекреаційної географії. До фундаментальних понять рекреаційної географії насамперед, відносяться: вільний час, відпочинок, рекреація і туризм.

Вільний час - необхідна умова розвитку рекреаційного процесу. Вільний час - динамічна категорія, що носить риси визначеної епохи, класу і соціальної групи; він змінюється як у обсязі, так і за змістом. Причому, вільний час не можна ототожнювати з *позаробочим часом*, як це роблять деякі дослідники, він є тільки його частиною.

Вільний час витрачається на відновлення і розвиток фізичних сил людини, а також для всебічного розвитку його духовних сил, для задоволення ряду соціальних потреб. Інакше кажучи, він витрачається на активну діяльність.

Розподіл вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний є важливим у методичному відношенні, тому що є основою при вивченні структури відпочинку і використання вільного часу для рекреаційних цілей.

Використання вільного щоденного часу і повсякденна рекреація (відпочинок) безпосередньо пов'язані з житлом і міським середовищем, їхньою просторовою організацією. Щотижнева рекреація залежить від розміщення приміських рекреаційних об'єктів. Використання вільного щорічного часу пов'язано з розміщенням рекреаційних об'єктів, в основному курортного типу.

Можна виділити дві основні функції вільного часу: 1) функція відновлення сил людини, що поглинаються сферою праці й інших непорушних занять, і 2) функція духовного (культурного, ідейного, естетичного) і фізичного розвитку. Відновні функції (психофізіологічні) включають: харчування, сон, рух. Вони виконують функції простого відновлення психофізіологічних параметрів. Функції розвитку (духовно-інтелектуальні) включають: оздоровлення, пізнання, спілкування. Відомо,

що *відпочинок* відновлює працездатність людини, знижує нервові і психічне збудження, а в людей фізичної праці - і фізичне напруження.

Кращий відпочинок - не спокій, а змінення видів діяльності, уживання названих понять має визначений сенс.

Саме поняття *рекреація* краще і повніше відбиває зміст такого роду вибіркової життєдіяльності людей у вільний час. Рекреація (від лат. *recreatio* – відновлення) - розваги, відпочинок, зміна дії, що виключають трудову діяльність і характеризують простір, зв'язаний з цими діями. Отже, термін “рекреація” характеризує не тільки визначені види вибіркової життєдіяльності людей у вільний час, але і той простір, у якому вони функціонують. Звідси, “рекреація” - це сукупність явищ і відносин, що виникають у результаті використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної і культурно-розважальної діяльності людей у період добових, тижневих і річних життєвих циклів на спеціалізованих територіях, що знаходяться поза населеним пунктом, які є місцем їхнього постійного проживання.

Рекреація може бути *короткочасною* (з поверненням на нічліг у місця постійного проживання) і *тривалою* (понад одну добу, з нічлігом поза місцем постійного проживання).

Рекреаційна діяльність - діяльність людини у вільний час, яка здійснюється з метою відновлення фізичних і психічних сил, а також для його всебічного розвитку і така, що характеризується, у порівнянні з іншими напрямками діяльності, відносною розмаїтістю поведінки людей і самоцінністю її процесу. Рекреаційна діяльність здійснюється у вільний час, що складається з двох частин: 1) дозвілля або час для відпочинку і 2) час для більш піднесеної діяльності. За суспільною функцією і технологією у рекреаційній географії виділяють лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну та інші види рекреаційної діяльності. Сукупність явищ, пов'язаних з рекреаційною діяльністю, розглядається як *територіальна рекреаційна система* (ТРС).

Умовою розвитку рекреації є наявність *рекреаційного потенціалу* (РП) – сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов для рекреаційної діяльності. Рекреаційна діяльність здійснюється на основі *рекреаційних ресурсів* (РР).

Рекреаційні ресурси – природно-антропогенні об'єкти (явища), які використовуються для оздоровлення, відпочинку і рекреації. вони поділяються на три групи: 1) природні (клімат, рельєф, земельні і водні ресурси, рослинний і тваринний світи і т. ін.); 2) культурно-історичні (археологічні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва тощо); 3) соціально-економічні (економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна і перспективна територіальна

організація господарства, рівень забезпеченості обслуговування населення, структура населення, трудові ресурси, особливості розселення, рівень розвитку транспортної мережі і т. ін.).

За своїм змістом *тривала рекреація* збігається з таким ємним поняттям як туризм.

Туризм - (від фр. *tourisme* - прогулянка, подорож) - один зі способів проведення вільного часу поза постійним місцем проживання. Як правило, туризм - поняття більш вузьке, ніж відпочинок чи рекреація. У сучасній науковій літературі під терміном „туризм” прийнято розуміти сукупність відносин і явищ, що виникають у результаті подорожі і перебування людей поза своїм постійним місцем проживання, якщо перебування не перетворюється на тривале; чи проживання і тимчасове заняття заради заробітку. Таким чином, під туризмом розуміють усі види рекреації, зв'язані з виїздом на визначений час (24 години і більш) за межі постійного місця проживання. У поняття туризм включається: власне туризм (подорож за визначеним маршрутом, екологічні екскурсії, походи, подолання природних перешкод і ін.); санаторно-курортний і оздоровчий відпочинок; поїздки у з ділових і комерційних цілях і т.д.

Закон України „Про туризм” (1995, №324/95-ВР; Про внесення змін до Закону України „Про туризм” від 18.11.2003 №1282-IV) визначає *туризм* як „тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових чи інших цілях без зайняття оплачуваною діяльністю в місці перебування”[4].

Поняття „відпочиваючий” („*рекреант*”) більш широке, чим поняття „турист”, тому що перше включає і тих осіб, що вільний час проводять у будинку, а друге - усіх, хто використовує вільний час за межами постійного місця проживання. Рекреанти, що відвідують та чи іншу місцевість, населений пункт, але не залишаються там на нічліг, вважаються „*екскурсантами*”. Під екскурсією розуміється вилазка, поїздка, прогулянка, відвідування пам'ятників культури, музеїв, підприємств і т.д.; це форма і метод отримання знань.

Самим широким поняттям є „відпочинок” і воно поглинає всі інші. Відпочинок включає рекреаційні заняття, як на місці постійного проживання, так і на виїзді. Нижче рангом йде поняття „рекреація” - чи відпочинок з обов'язковим виїздом з місця постійного проживання людини. Воно містить у собі і „туризм” і „екскурсію”. „Туризм” - це і вид відпочинку, і вид рекреації („рекреаційна міграція”), а точніше - туризм є суттєвою частиною рекреації. „Екскурсія” може виступати і як вид відпочинку, і як вид рекреації (у першому випадку це, наприклад, екскурсія по рідному місту, у другому - в іншому місті); в останньому випадку екскурсія виступає і як частина туризму. Інакше кажучи,

рекреація ширше поняття за туризм, оскільки, крім нього, містить у собі екскурсію, дачний відпочинок і інші види рекреації.

До основних рис ЕТ належать: 1) заснованим на використанні ПР; 2) екологічно сталим, тобто не наносити шкоду НПС; 3) націленим на екологічне виховання і освіту людей; 4) збереження місцевого соціокультурного середовища; 5) екологічно ефективним і забезпечуючим сталий розвиток регіонів.

Ресурси дикої природи - це властивості природного балансу, компонентів природного середовища (тварин, рослинності, ґрунтів, клімату, рельєфу і т. ін.), що формувалися без активного впливу людської діяльності. Головною цінністю цих ресурсів є природність.

ВТО визначила наступні задачі ЕТ: 1) підвищення інформованості державної влади, приватного сектора, цивільного суспільства і споживачів щодо потенціалу ЕТ у наступних областях: покращення охорони природної і культурної спадщини; підвищення рівня життя місцевих громад; 2) сприяння сталому розвитку ЕТ як обов'язковій умові одержання позитивних вигод, очікуваних від цього виду діяльності; 3) поширення методів і прийомів планування, управління, регулювання і моніторингу ЕТ для забезпечення його довгострокової сталості; 4) сприяння поширенню позитивного досвіду в сфері ЕТ; 5) розширення можливостей для ефективного маркетингу і просування екотуристичних напрямків і продуктів на міжнародних ринках; 6) сприяння поширенню мінімальних стандартів якості, а також авторитетних і порівнянних систем сертифікації для постачальників екотуристичної продукції і послуг.

До основних принципів сталого розвитку туризму відносяться:

Екологічна сталість - сумісність розвитку зі збереженням біологічної розмаїтості, підтримкою екологічних процесів і відновленням ландшафтних і біологічних ресурсів.

Соціальна і культурна сталість - відповідність місцевої моралі, місцевої соціальної структури населення, сумісність розвитку зі збереженням культурних і людських цінностей, зміцненням місцевої самобутності, збільшенням суспільного контролю над якістю життєвого середовища.

Економічна сталість - економічна вигода селу, регіону шляхом створення робочих місць і відрахувань від туристичної діяльності. Забезпечення економічної ефективності розвитку з застосуванням тих методів управління використанням ресурсів, що не торкаються інтересів майбутніх поколінь.

Будучи найважливішим інструментом сталого розвитку, ЕТ дозволяє вирішити триєдину задачу: 1) збереження біологічної розмаїтості, особливо в охоронюваних ЕС планети; 2) сприяння сталому використанню біоресурсів, створенню робочих місць; 3) справедливий

розподіл вигод від ЕТ органами місцевого управління і місцевим населенням, одержуючи їхню інформовану згоду і повну участь у плануванні і керуванні екотуристським бізнесом.

Однак, для забезпечення максимальних вигод від розвитку ЕТ, зведення до мінімуму негативних впливів на природні ЕС всі зацікавлені сторони повинні визначити основні умови і рекомендацій: 1) ЕТ повинен сприяти охороні і поліпшенню природних територій і СР прилеглих територій і угруповань; 2) ЕТ вимагає здійснення спеціальної політики, стратегій і програм для кожної країни, регіону і території; 3) для ЕТ вимагаються практичні й ефективні системи координації між усіма зацікавленими сторонами, включаючи уряд, приватні підприємства і місцеві співтовариства; 4) планування ЕТ повинне містити в собі чіткі критерії територіального зонування, включаючи ЗТ, зони низького і середнього впливу; 5) фізичне планування і дизайн екотуристських об'єктів, повинні здійснюватися таким чином, щоб не допускати чи зводити до мінімуму будь-який негативний вплив на природне і культурне середовища; 6) транспортні засоби і комунікації, повинні мати низький рівень забруднення ; 7) екотуристична діяльність на ЗТ повинна здійснюватися виключно відповідно до правил поведінки в таких районах; 8) слід передбачити стійке використання й організацію відвідувань; 9) варто установити належні юридичні й організаційні механізми ; 10) впровадити організаційні, фінансові, податкові та інші механізми, що дозволять залишати значну частку доходів від ЕТ у відповідному місцевому співтоваристві направляти їх на природоохоронні цілі; 11) слід забезпечувати такий ЕТ, що є вигідним, економічно сталим і прибутковим бізнесом; 12) витрати, повинні бути направлені на пом'якшення потенційних негативних наслідків, повинні враховуватися в техніко-економічних і фінансових аналізах усіх екотуристських проектів до фактичного інвестування; 13) потрібно особливо жорстко забезпечувати дотримання загальних туристичних нормативів і кодексів, а також передбачити санкції до порушників; 14) впровадження систем сертифікації екотуристських об'єктів і видів діяльності, щоб гарантувати відповідність їхньої якості принципам сталості; 15) освіта і професійна підготовка; 16) еко туристи потребують докладної і спеціалізованої інформації як до, так і під час поїздки; 17) у рекламних матеріалах повинна міститися достатня інформація про очікувані враження, на які можуть розраховувати туристи, включаючи відомості про флору, фауну, рельєф, геологію і, у цілому, про відвідуваний ЕС.

Запитання для самоконтролю.

1. Що таке вільний час і відпочинок?

2. Що таке рекреація, рекреаційна діяльність і рекреаційні ресурси?
3. Наведіть визначення поняття “туризм”.
4. Наведіть еволюцію визначення „екологічний туризм”.
5. Які принципи і специфічні особливості екотуризму?
7. Які ви знаєте принципи сталого розвитку туризму?

1.3 Класифікаційні ознаки туризму

За характером організації туризм підрозділяється на: а) *організований (плановий)*; б) *самодіяльний*; в) *неорганізований („дикий”)*.

Організовані туристи отримують тури по заздалегідь погоджених маршрутах, термінах перебування, обсягу наданих послуг через спеціальний туристський збутовий апарат.

Самодіяльні туристи працюють у контакті з туристськими організаціями. Цей контакт може виявлятися по-різному: у наданні туристськими організаціями консультацій по проведенню подорожі, видачі на прокат туристського спорядження, іноді доставці туристів до початку маршруту і т.д.

Неорганізовані („дикі”) туристи не пов'язані ніякими взаємними зобов'язаннями з різного роду посередниками - громадськими організаціями чи туристичними фірмами. Вони подорожують на принципах повної самодіяльності і самообслуговування.

Розрізняють *індивідуальний* і *груповий туризм*. Подорож однієї людини чи окремої родини (до п'яти чоловік, як правило) за власним планом - це індивідуальний туризм, подорож групи людей.

По ознакою рухливості туризм поділяється на *стаціонарний* і *кочовий*. Це досить умовний розподіл, оскільки туризм, по-перше, обов'язково пов'язаний з переміщенням із місця проживання в місце відпочинку, а, по-друге, туристи навіть у так званих місцях відпочинку відрізняються великою рухливістю. Кочовий туризм припускає постійне пересування, зміну місцеперебування.

Туристи відвідують ті чи інші туристські центри, здійснюючі різні подорожі. Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До *міжнародного туризму* відносяться: *в'їзний туризм* - подорожі в межах України особи, що постійно не проживають на її території, і *виїзний туризм* - подорожі громадян України і особи, що постійно проживає на території України, в іншу країну. *Внутрішнім туризмом* є подорожі в межах території України громадян України і особи, які постійно проживають на її території.

Категорії туризму:

1. *Етнічний туризм* - це подорожі, здійснювані з метою вивчення культури і способів життя рідкісних чи екзотичних народностей. Вони

складаються із відвідування помешкань, культових церемоній і можливої участі у релігійних ритуалах.

2. *Культурний туризм* - подорожі, здійснювані з метою вивчення, а якщо можливо, і участі в житті зникаючих племен. У цьому випадку туристський центр організує дегустацію блюд у сільських готелях, костюмовані фестивалі, фольклорні танці, демонстрацію предметів мистецтва і ремесла.

3. *Історичний туризм* - тури, що включають ознайомлення з визначними пам'ятками країн, музеями, соборами. Наприклад, він охоплює всесвітньо відомі історичні пам'ятники Рима, Єгипту чи Греції.

4. *Рекреаційний туризм* - це подорожі, організовані з метою відпочинку, тобто прийняття сонячних ванн, плавання, соціальних контактів в спокійній обстановці, участі у спортивних іграх. Такі зони відпочинку часто розташовуються біля моря, де є обладнані пляжі, береги, що поросли пальмами, чи на гірських схилах, вкритих снігом і т.д.

5. *Діловий туризм* - це подорожі, що починаються з метою участі в конгресах, зборах, семінарах і інших важливих заходах. Подорожі, виконувані з діловими цілями, можуть комбінуватися з іншими (приведеними вище) видами туризму.

6. *Екологічний туризм* залучає мандрівників у недоторкані, іноді віддалені місця світу. Він подібний до етнічного туризму, однак акцент тут робиться на визначні природні пам'ятки. Подорожі, здійснювані з метою „спілкування з природою”, в основному мають географічний характер.

Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; *екологічний (зелений)*; сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо.

Існує широке коло різновидів туризму: культурний та пізнавальний (в історичних місцях), оздоровчий та спортивний (в приморських і гірських районах), зелений (на ландшафтних територіях), сільський та агротуризм (в сільських місцевостях). Туризм передбачає пізнавальні, рекреаційні, оздоровчо-спортивні, розважальні та інші функції.

Агротуризм (зелений туризм) набув у країнах Заходу чималої популярності. По-перше, жителі багатьох країн уже наситилися історичними пам'ятниками й екзотичними островами і стали звертати увагу на мальовничий сільський пейзаж у себе під боком. По-друге, турбота про здоров'я, що для багатьох є абсолютно пріоритетною, вимагає проводити за містом і уїк-енди, а щотижня за місто далеко не наїздишся.

На думку фахівців, на Заході сьогодні сформувалися два види зеленого туризму – „змішаний” і „чистий”. Перший спирається на фермерські господарства, що вирощують худобу й овочі і додатково приймають туристів. Це дає приблизно 25% прибутку фермерській родині. Причому більша частина цих коштів реінвестується в обладнання будинку, відновлення інтер'єра, створення умов для гостей. У свою чергу, агротуризм забезпечує зайнятість господарки.

Однак, більше виграють господарі, що живуть уздовж оживлених трас і спеціалізуються винятково на туристичних послугах. Їх будівлі використовуються як пришляхові міні-готелі. Там створені такі ж умови, як і у готелях: з обов'язковим сніданком, пранням і прасуванням одягу.

Однак, для того щоб розвивати агротуризм на кваліфікованій і законній основі необхідні чітка законодавча база і підготовка фахівців. На жаль, зараз в Україні немає чітких законів, що спрямували б сільських „туроператорів” у прозоре правове поле. Поки що єдиний і дуже умовний спосіб їх „детенізації” - членство в Союзі сільського туризму, який на суспільних засадах поставляє клієнтів, захищає і навчає господарів і потроху рекламує їх садиби. Під дію регуляторних документів підпадають тільки курортні території. У цих рекреаційних оазисах податок на туризм зводиться до стягнення курортного збору. І то його сплата, як правило, перекладається з хазяїна на плечі самих відпочиваючих. Гість повинний підти у орган місцевої влади, зареєструватися там і сплатити суму курортного збору.

Термін „екологічний туризм” виник як адекватна реакція на „неекологічність” традиційних форм експлуатації *оздоровчо-рекреаційного потенціалу* (ОРП) різноманітних ЕС. У зв'язку з цим виникла ідея розвитку екологічно орієнтованих форм рекреаційно-туристичної і санаторно-курортної діяльності.

Сам термін „екологічний туризм” з'явився ще наприкінці 1970-х років у зв'язку зі зростаючими масштабами негативного впливу масового туризму на стан довкілля. Звично “екологічним” називають туризм, головним об'єктом якого є дика природа.

Одним з визначень ЕТ є: подорож у відносно недоторкані чи незабруднені території з метою вивчення, милування і насолоди пейзажем, його дикими рослинами і тваринами, пам'ятками природи і культури. Поряд з охороною біологічного різноманіття, наукових спостережень за станом довкілля, об'єкти ПЗФ характеризуються особливим режимом природокористування – “м'яким” по відношенню до природи і “жорстким” - до природокористувача.

Міжнародне товариство по ЕТ (США, Вермонт) визначає екотуризм, як відповідні подорожі в природні райони, що зберігають навколишнє середовище і підтримають якість життя місцевого населення [10].

У нашому розумінні, ЕТ - це культурний відпочинок на природі, що не наносить значимого збитку НПС, що дозволяє зберігати і відновлювати біологічну різноманітність і абіотичні умови існування сукупності живих організмів [12,13]. Таке визначення наближене до поняття „оздоровчого туризму”, а при орієнтації ЕТ на об'єкти ПЗФ передбачаються більш тверді правила поведінки в природних умовах.

Екотуризмом часто називають рекреаційну діяльність у межах територій (акваторій) і об'єктів ПЗФ. ЕТ характеризується орієнтацією на природні об'єкти, сталим природокористуванням, меншою ресурсо- та енергоємністю, безпосереднім впливом на соціально-економічний розвиток території. Головна мета ЕТ – це обмежена вимогами захисту довкілля рекреаційна діяльність.

ЕТ окреслює межі припустимих навантажень на НПС і комплексні шляхи подолання виникаючих об'єктивних лімітів в освоєнні ОРП.

ЕТ часто розглядається як альтернатива масовому туризму, тому на відміну від традиційного туризму він характеризується наступними основними ознаками: 1) наявністю унікальних природних визначних пам'яток, що виступають як головні об'єкти ЕТ; 2) використанням природного і культурного потенціалу території без виснажування на основі планового розвитку індустрії туризму; 3) порівняно низькою капітало-, матеріало- і енергоємністю; 4) організацією екологічної освіти і формуванням екологічного світогляду, що є однією з найважливіших задач ЕТ; 5) сприянням соціально-економічному підйому окремих регіонів і цілих держав.

Усе різноманіття видів ЕТ можна розділити на два його основних типи:

- *ЕТ межах об'єктів ПЗФ*; розробка і проведення таких турів є класичним напрямком у ЕТ, цьому відповідають тури, що відносяться до ЕТ у вузькому значенні даного терміна, їх можна віднести до „австралійської” моделі ЕТ;

- *ЕТ поза об'єктами ПЗФ*; до цього типу турів можна віднести дуже широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму, починаючи від агротуризму і до круїзу на комфортабельному лайнері.

Як і інші групи турів, екологічні тури можна класифікувати за багатьма ознаками - за способом пересування, за складом учасників, за тривалістю, стосовно границь країни проживання туристів і т.д.

Найбільш істотними варто вважати дві ознаки:

- *основна мета туру* - за цією ознакою доцільно розрізняти наступні види екотурів: спостереження і вивчення „дикої” чи „окультуреної” природи з набуттям екологічних знань; відпочинок в оточенні природи з емоційними, естетичними цілями; лікування природними факторами; спортивні і пригодницькі цілі;

- *основний об'єкт*, що визначає зміст програми туру і почасти форму його організації, За цією ознакою розрізняються такі види екотурів: ботанічні, зоологічні, у тому числі *бедвотчинг* – спостереження за птахами, геологічні і тому подібні тури; еколого-етнографічні, археологічні, еколого-культурні тури; спелеологічні, водяні, гірські тури і т. ін.

До цієї категорії деякі фахівці відносять також агротури чи сільські „зелені” тури.

Спостереження птахів у природі - особлива форма дозвілля, що стала дуже популярною в другій половині ХХ ст. у всіх цивілізованих країнах і приносить їх громадянам величезне духовне задоволення, нові знання, враження. Шанувальників цього захоплення називають „*birdwatchers*” („бедвотчери”) - спостерігачі птахів.

Запитання для самоконтролю.

1. Які основні тлумачення термінів “туризм” і “турист”?
2. Які основні ознаки класифікації туризму?
3. Що таке агротуризм (зелений туризм)?
4. Які відомі вам трактування екологічного туризму?
5. Які основні типи і ознаки екотуризму?
6. Що таке “бедвотчинг”?

1.4 Ресурси екологічного туризму

Екологічний туризм, як галузь народного господарства має істотно виражену ресурсну орієнтацію, яка впливає на територіальну організацію туристичної діяльності, на формування нових туристських районів і їхню спеціалізацію. Ресурсами ЕТ, що забезпечують його головний принцип - прагнення до пізнання довкілля і його особливостей, є:

- *компоненти природи і територіально-природні комплекси* - геологічна побудова, літологічний склад порід, сучасні тектонічні і геологічні процеси, рельєф, клімат, водні об'єкти, флора і фауна, типові і унікальні ландшафти і ЕС, рідкісні природні об'єкти;

- *історико-архітектурні і археологічні об'єкти* - уся культурна і духовна спадщина регіону, місцевості, де історичні, археологічні,

культурні пам'ятники знаходяться в безпосередньому територіальному зв'язку з природними ділянками.

Об'єктами першої групи в Україні можуть бути добре збережені типові зональні чи унікальні (азональні і інтразональні) природні ландшафти, що представляють пізнавальний інтерес. Цьому сприяє багатство природних умов країни, де представлені такі природні зони як: Полісся, лісостепова, степова, кілька варіантів висотної поясності в гірських системах Криму і Карпат.

Європейська екологічна мережа включає наступні елементи:

- *природні* чи ядра ключових районів для збереження ЕС, середовищ мешкання, видів і ландшафтів європейського значення;
- *екологічні* чи коридори перехідних зон для забезпечення взаємозв'язку між природними ЕС - елементами дефрагментації природних масивів і міграційних шляхів;
- *відновлені райони*, де існує необхідність у відновленні порушених елементів ЕС, середовищ існування і ландшафтів європейського значення чи повне відновлення означених районів;
  - *буферні зони*, що сприяють зміцненню мережі і її охорони від впливу негативних зовнішніх факторів.

Заповідні території (ЗТ) можуть стати найбільш важливою ланкою в розвитку ЕТ, оскільки мають до цього цілий ряд передумов: 1) розташовані в найбільш мальовничих і привабливих, цікавих з пізнавальної точки зору місцях; 2) володіють у якомусь ступені сформованою системою прийому й обслуговування туристських груп, наміченою і відпрацьованою системою туристських маршрутів, що визначилася практикою організації просвітительської роботи; 3) мають у своєму розпорядженні визначену інфраструктуру, забезпечити транспортом, персоналом і системами зв'язку; 4) усталене відношення у місцевого населення, яке вже склалося до конкретного природного резервату й існуючим на його території екологічним обмеженням на господарську діяльність.

Найбільшим потенціалом для цілей ЕТ володіють державні національні природні парки і біосферні резервати, основним завданням яких, поряд з охороною ЕС і біорізноманіття, є екологічна освіта і виховання.

Придатність територій для створення РЛП залежить від наявності природних, культурних і історичних цінностей, можливості організації на їхній базі екологічного туризму. Так, у Північно-Західному Причорномор'ї, що включає Одеську, Миколаївську і Херсонську області площа ПЗФ складає близько 3%.

Концепції ЕТ і біологічної різноманітності з'явилися у світі майже одночасно. Це, безсумнівно, відбулося не випадково: ЕТ був природною реакцією на масове поширення звичайного туризму, що викликав негативні суспільні і культурні наслідки і став однією з причин деградації НПС, включаючи втрату біологічної різноманітності в туристських регіонах.

Задача природоохоронних територій - забезпечення раціонального (сталого) використання туристичних ресурсів природоохоронних територій під якими розуміються природні, історичні, соціальні і культурні об'єкти міжнародного, національного, регіонального чи місцевого значення, що знаходяться в їхніх межах і здатні задовольнити потреби туристів.

Роль адміністрації ЗТ у сфері ЕТ повинна обмежуватися наступними базовими напрямками [19].

1. Управління рекреаційними навантаженнями. Припустимі навантаження визначаються для кожної ЗТ (об'єкту) окремо відповідно до її природних і історико-культурних особливостей. основна мета зонування - визначення „екологічних коридорів”, по яких туристи зможуть досягти бажаної цілі чи інфраструктури природного або історико-культурного об'єкта.

2. Планування, організація і контроль потоків туристів. Планування має на меті визначення оптимального числа відвідувачів на маршрутах і комплекс заходів для збільшення чи зменшення їхньої кількості на майбутній сезон. Організація потоку туристів полягає в створенні системи взаємин ЗТ і місцевих жителів.

3. Організація обслуговування відвідувачів. Процес роботи з відвідувачами ЗТ повинен ґрунтуватися на спроможності задовольняти їх потреби.

4. Створення туристського продукту. Туристський продукт створюється адміністрацією ЗТ разом із професійними туроператорами. Продукт повинен відповідати очікуванням споживачів, тобто бути орієнтований на них безпосередньо.

5. Зміст туристської інфраструктури. Керівництво ЗТ управляє процесами розвитку туристської інфраструктури шляхом участі на договірній основі в спільних проектах із суб'єктами, що хазяюють, організаціями і фізичними особами.

6. Освіта населення. Інструментом залучення місцевого населення до діяльності на ЗТ повинне стати процес екологічної освіти і виховання школярів і студентів, а також місцевого населення і органів місцевого самоврядування.

Місцеві органи влади мають достатні можливості, щоб надавати юридичну й економічну допомогу місцевому населенню в його діяльності по інтеграції в туристичну діяльність.

Процес залучення сільських жителів у діяльність природоохоронних територій і сфері ЕТ повинне носити комплексний характер.

По-перше, у даний час сільське населення переважно зайняте на своїх особистих присадибних господарствах і буде готове працювати в сфері туризму за умови, що ця робота стане додатковим видом його прибуткової діяльності. По-друге, сільське населення характеризується культурно-історичними особливостями, низьким рівнем освіти і відсутністю підприємницької ініціативи, а туризм вимагає тих навичок, що сільським жителям невласиві. Це вимагає додаткових витрат на навчання.

По-третє, органи місцевого самоврядування й адміністрації природоохоронних об'єктів, як правило, не мають достатньої кваліфікації для роботи із сільським населенням по збалансованому природокористуванню.

Тим часом, варто зважати на ряд особливостей проведення ЕТ в межах заповідних територій. Практика показала, що розвиток туризму на ЗТ повинний ґрунтуватися на декількох ключових принципах [7].

1. *Дотримання основ заповідної справи.* Оскільки поряд з екологічною освітою ЕТ є новим видом діяльності для заповідників, він повинен базуватися на головних досягненнях заповідної науки і практики і не суперечити основам заповідної справи.

2. *Вибірковість.* Не для кожного заповідника розвиток ЕТ виправданий і рентабельний. Для заповідників неприйнятні масові види туризму. Потік туристів у заповідники повинний бути обмеженим і ретельно регулюватися. Це передбачає ретельний вибір оптимальних категорій відвідувачів (для багатьох заповідників найбільш перспективним представляється розвиток наукового туризму).

3. *Опора на регіональні визначні пам'ятки.* Для розвитку ЕТ повинні використовуватися, головним чином, буферні зони заповідників і суміжні території.

4. *Спеціалізація і кооперація.* Туристична діяльність здійснюється на методичній базі заповідників, у тісній кооперації з їх науковими й еколого-просвітительськими відділами. Через мережу спеціалізованих кваліфікованих турагентств і туроператорів.

5. *Гроші - не головне.* Одержання доходів від туризму не є основною метою ЕТ у ЗТ.

6. *Рентабельність.* Незважаючи на те що „Гроші - не головне”, цей вид діяльності не повинний бути збитковим для ЗТ.

Національне співтовариство США розробило основні заповіді ЕТ.

1. *Не можна втручатися в життя дикої природи і її мешканців.* Не можна лякати полохливих тварин. Потрібно додержуватись маршрутів. Рослинам потрібно дати рости.

2. *Туризм у природних умовах повинний бути постійним.* Місцеві гіді, власники земель і представники організацій по боротьбі за охорону НПС повинні розробити і втілити довгострокові плани візитів, щоб забезпечити постійне використання живої природи. Туристи й організатори турів повинні подумати про підтримку місцевих концесіонерів.

3. *Відходи не повинні впливати ні на середовище ні на естетику.* Всі організатори турів повинні брати до уваги крихкість територій, при відвідуванні яких потребує правильної утилізації відходів.

4. *Придбаний туристом досвід повинний збагатити його розуміння природи і із захисту довкілля.* У кожній поїздці в уразливі ЕС повинні бути присутніми досвідчені, добре навчені і відповідальні натуралісти і гіді.

5. *Тури повинні допомагати охороняти природне середовище і сприяти зміцненню її природної цілісності.* Під час турів оператори повинні налагоджувати контакти з місцевими екологічними організаціями. Представникам цих організацій повинна бути надана можливість брати участь у турах як лекторів і, по можливості, місцевих натуралістів.

6. *Не можна купувати вироби, виготовлення яких порушує життя дикої природи.* Організатори турів не повинні дивитися крізь пальці на купівлю туристами деяких сувенірів чи пам'яток. Зниження чисельності залишається єдиною і найбільшою небезпекою для тварин.

7. *Варто поважати інші культури.* Організатори турів повинні пам'ятати про те, що вони - гості. Варто без нанесення шкоди спостерігати за життям дикої природи і тваринами, охороняти їхню життєдіяльність і її джерела.

Американська спілка туристичних агентств додає ще ряд заповідей для туристів:

- Пам'ятайте про крихкість Землі. Не забувайте, що якщо усі не постараються допомогти її збереженню, майбутні покоління, можливо, уже не зможуть насолоджуватися унікальними і прекрасними видами.

- Залишайте на землі тільки сліди. Несіть тільки фотографії. Не залишайте безладдя. Не беріть сувеніри з історичних пам'ятників і природних заповідників.

- Щоб Ваша подорож стала більш значною, поцікавтеся попередньо географією, звичаями, підвалинами і культурою регіону, у який Ви направляєтеся.

- Поважайте особисте життя і достоїнство оточуючих. Запитуйте дозволу, перш ніж фотографувати людей.

- Не купуйте виробів, зроблених з рідких тварин чи рослин: слонової кістки, черепахових панцирів, шкір чи тварин тощо.
- Завжди прямуйте зазначеним маршрутам. Не втручайтеся в життя тварин і рослин.
- Цікавтеся і підтримуйте програми організацій, що працюють у сфері збереження навколишнього середовища.
- Коли це можливо, ходіть пішим ходом чи використовуйте екологічно безпечні види транспорту.
- Віддавайте перевагу тим готелям, авіакомпаніям, курортам, круїзам, екскурсиводам і організаторам турів, які сприяють збереженню енергії і захисту довкілля, поліпшенню якості води і повітря, вторинному використанню сировини, безпечному знищенню сміття і токсичних матеріалів, обмеженню від шуму, залученню людей до суспільної діяльності, при якій працюють досвідчені, добре навчені співробітники, віддані суворим принципам захисту НПС.

Запитання для самоконтролю.

1. Назвіть основні складові ресурсів екотуризму.
2. Які основні елементи включає європейська екологічна мережа?
3. Чому заповідні території включають найголовніші ресурси екотуризму?
4. Які ключові принципи покладено у розвиток екотуризму на заповідних природних територіях ?
5. У чому полягають основні етичні заповіді екотуризму?
6. Які існують принципи використання екоцентрів для екологічної освіти і виховання?
7. Які принципи покладено у використання екологічних стежин для екологічної освіти і виховання?

1.5 Наслідки рекреаційно – туристичної діяльності

Туризм і рекреація, як і інші види людської діяльності, спричиняють на стан довкілля певний вплив. Всі екологічні проблеми, спричинені туристичною діяльністю, можна умовно поділити на чотири групи: узбережні, сільські, міські і соціальні [24]. Оскільки усі види рекреаційно-туристичної діяльності пов'язані з використанням природно-ресурсного потенціалу, то до цих видів діяльності треба підходити з позицій оптимального природокористування – одержання максимально

можливого економічного ефекту при мінімально можливому екологічному збитку.

„Програма розвитку туризму в Україні ” передбачає пошук балансу між захистом та охороною довкілля, що є особливо важливим для рекреаційно цінних уразливих ЕС, та економічним і соціальним розвитком, пов’язаним із туризмом.

Останнім часом все більш велика увага стала приділятися як проблемам *екологізації* цієї галузі економіки, так і розвитку екологічно орієнтованого туризму. Головна ціль екологізації – це збереження якості НПС, сприятливе для нормального функціонування людини й інших живих організмів.

Основними негативними наслідками масового туризму варто визнати: ослаблення частки біологічно активних територій за рахунок інтенсивної забудови і дорожнього будівництва; забруднення повітряного басейну і природних вод за рахунок підвищення інтенсивності руху транспорту; ерозія ґрунтів, порушення флори і фауни за рахунок зміни середовища існування і прямого впливу на рослини і тварин і т. ін.

У цілому, негативний вплив ЕТ і рекреації позначається на різних природних компонентах [25]: гірських породах, мінералах і викопних органічних залишках, ґрунтах, водних ресурсах, рослинності, тваринах, санітарному стані ділянок, естетичному стані ландшафту, культурному середовищі і т. ін.

У зв'язку зі скороченням біологічної різноманітності, яка йде зростаючими темпами, важливо зупинитися на впливі ЕТ на флору і фауну. Більш ніж 95% видів із ти, що будь-коли жили на Землі, зникли.

Головний фактор впливу рекреантів, наприклад, на ліс, - просте ходіння по ньому. Трансформація природних біотопів під впливом рекреації одержала назву *рекреаційна дигресія*. Процес рекреаційної дигресії розбивається на ряд етапів, названих стадіями (Н.С. Казанская, В.В. Ланина, Н.Н. Марфенин, 1977):

I стадія. Витоптуванні до 5%. Трав'яний покрив не порушений і відповідає типу лісу. Підстилку не порушено. Підлісок і памолодь не ушкоджені і відповідають умовам існування.

II стадія. Витоптування від 5 до 10%. Трав'яний покрив мало порушений. Ярусність покриву виражена. Підлісок і памолодь задовільні і добрі. У деревостойі переважають дерева доброго і задовільного стану (75-90%).

III стадія. Витоптування від 10 до 30%. Трав'яний покрив порушений, кількість лісових і лісолугових трав зменшилась. Присутні бур'янисті чи лугові трави, не характерні для умов місця виростання. Ярусність покриву ще зберігається, памолодь мало диференційована. Майже немає прорості корінних лісоутворюючих порід.

IV стадія. Витоптування від 30 до 60%. Трав'яний покрив деградує. Різко збільшується фітомаса і чисельність бур'янистих і лугових рослин. Підстилка перебуває в стадії руйнування. Спостерігається своєрідна структура у вигляді перемежування куртин підліску і памолоді, обмежених галявинами і стежинами.

V стадія. Витоптування більш 60%. Трав'яний покрив, характерний для даних умов мешкання, деградує. Застилання і фітомаса бур'янистих і лугових рослин набагато більші, ніж лісових, котрі зберігаються тільки в основинах стовбурів дерев. Підстилка - в стадії повного руйнування. Памолодь і підлісок майже цілком відсутні. Значно збільшена освітленість під покривом. Дорослі дерева, які збереглися - хворі або з механічними ушкодженнями, в переважній більшості їх коріння оголене і виступає на поверхню ґрунту.

Таким чином, навіть просте перебування великої кількості людей у лісі приводить до деградації рослинних угруповань.

Вплив ЕТ на тварин буває дуже різним. Він може бути як прямим, безпосереднім, так і опосередкованим. Прямий вплив - це, наприклад, руйнування гнізд, вилов пташенят, загибель мурах під ногами пішоходів і колесами транспорту. До цієї ж категорії можна віднести і вплив фактора неспокою, коли присутність людини не дає можливості птахам підлетіти до гнізда аби нагодувати пташеня, чи коли постійна поява людей не дозволяє тваринам відпочивати і годуватися.

Опосередкований, непрямий вплив - це, насамперед, зміна тих біотопів, у яких живуть тварини. Коли, наприклад, ліс позбавляється підліску, різко міняється стан трав'яного ярусу, усихають дерева, усе це змінює середовище існування тварини, найчастіше роблячи його менш придатним для життя. Іншими формами непрямого впливу можуть бути змінення відносин конкурування, посилення чи ослаблення пресу хижаків і т.п.

Урізноманітненні і багатопланові форми і наслідки рекреаційного впливу на тварин. Характер і ступінь впливу залежить від часу (сезонності) проведення екотурів, кількості людей у екотурі, їхньої попередньої екологічної підготовки і т. д.

Найважливішими аспектами взаємин туризму і навколишнього середовища є: 1) велика кількість об'єктів НПС як факторів залучення туристів; 2) туристські об'єкти й інфраструктура - складова частина „штучного” середовища; 3) розвиток туризму і використання регіону в туристських цілях можуть привести до впливу на НПС.

Позитивні соціоекономічні результати включають:

- економічні вигоди, що зазвичай є спонукальною складовою для розвитку туризму (часто метою розвитку туризму, особливо в районах, де

спостерігається економічний спад, існує прагнення створити необхідні робочі місця і збільшити доходи);

- збереження культурної спадщини регіону;

- відродження культурної самосвідомості місцевих жителів, які щодня виказують непідроблений інтерес до своєї культури і бажання прилучити до її досягнень туристів;

- взаємне культурне збагачення туристів і місцевих жителів.

Негативні соціоекономічні наслідки розвитку туризму можуть включати втрату потенційної економічної вигоди у випадку його безконтрольного і хаотичного розвитку, а також негативного настрою з боку місцевих жителів, якщо туристські об'єкти і служби контролюються і керуються власниками збоку.

В управлінні туризмом застосовуються такі специфічні міри контролю за процесами впливу на соціальне середовище й економіку: 1) збереження самобутності і справжнього характеру місцевих танців, музики, театру, мистецтва і ремесел (у районах, де дотримуються традиційного способу життя); 2) надання фінансових стимулів, організація професійної підготовки й інших форм навчання, з метою залучення місцевих жителів в діяльність, пов'язану з володінням і управлінням туристськими об'єктами і службами; 3) забезпечення доступу місцевих жителів до визначних туристських пам'яток, об'єктів і служб; 5) надання знижок при розміщенні і користуванні об'єктами індустрії відпочинку внутрішнім туристам і місцевим жителям з низьким рівнем доходів; 6) ознайомлення місцевих жителів з цінностями туризму, а туристів - з місцевими традиціями і звичаями; 7) проектування готелів і інших туристських об'єктів з урахуванням місцевого архітектурного стилю; 8) заохочення туристів, які дбайливо і з повагою ставляться до місцевих культурних традицій за допомогою методів вибіркового маркетингу і контролю за туристськими визначними пам'ятками й об'єктами.

Запитання для самоконтролю.

1. Назвіть негативні впливи розвитку екологічного туризму на стан довкілля?

2. У чому полягає негативний вплив еколого-туристичної діяльності на рослинний покрив ?

2. У чому полягає негативний вплив еколого-туристичної діяльності на тваринний світ ?

4. Які найважливіші аспекти взаємин туризму і навколишнього середовища?

5. Які існують специфічні міри контролю за процесами впливу на навколишнє середовище?

Змістовний модуль 2

2.1 Екологічна освіта і виховання за допомогою еколого-туристичної діяльності

На території ЗТ, відкритих для ЕТ, задача екологічної освіти і виховання відноситься до розряду пріоритетних. Для цього на ЗТ створюється спеціальна інфраструктура, що складається з екологічних центрів (візит-центрів), екостежок і т.д. Для ЗТ екоцентри відіграють роль інформаційних вузлів, а екологічних стежок - інформаційних коридорів, об'єднаних у єдину інформаційну систему.

Головний екоцентр створюється при вході (в'їзді) на ЗТ, а невеликі, другорядні екоцентри можуть знаходитися на початку, наприкінці чи на перетинанні екостежок. Екоцентр організує походи (екскурсії) у межах ЗТ, займається інформаційним забезпеченням відвідувачів, готує виставки про природні і культурні ресурси, проводить фестивалі, ігри, вікторини і т. ін., створює музеї ЗТ, організує випуск, виготовлення і продаж рекламно-довідкових матеріалів (книги, листівки, карти-схеми, фотоальбоми й ін.) і атрибутів рекламно-комерційного характеру (значки, емблеми, майки, кепки, кухлі, місцеві сувеніри з назвою і символікою даної ЗТ), сприяючи зростанню популярності ЗТ.

Робота таких екоцентрів (візит-центрів) припускає використання наступних принципів подачі екологічної інформації [20]:

- *Принцип наочності - мотивації.* Інформація подається в наочному вигляді, зручному для огляду, і емоційно звернута до відвідувачів. Великі, природні об'єкти, що кидаються в очі і до яких можна доторкнутися, відразу попадають у поле зору відвідувачів.

- *Принцип стислої, зрозумілої подачі інформації.* Показувати потрібно найістотніше, обсяг інформації бажано сильно обмежити, жодний з засобів інформації не можна перевантажувати. Так, довгі тексти відвідувачі просто не читають.

- *Принцип звертання до різних органів почуттів.* В інформаційному пункті відвідувач одержує інформацію за допомогою слуху, зору, дотику. Через них відбувається емоційне зворушення відвідувача.

- *Принцип активації - активного пізнання.* Активність відвідувача необхідно розбудити. Він не тільки пасивно сприймає, але і сам утягується в усе те, що відбувається в центрі, він одержує задоволення від того, що

відкриває сам для себе. Отже, супровідні тексти повинні не тільки давати описання, але і ставити питання.

- *Принцип вікового і соціального складу відвідувачів.* Устаткування центра розраховане на роботу з різними групами відвідувачів - від молодших школярів до фахівців в галузі екології і енвайронментології.

У цілому, візит-центри призначені для забезпечення привітного прийому туристів у екотуристичному районі, створення сприятливого враження за результатами екологічних екскурсій на турах і надання будь-якої природоохоронної й екологічної інформації, що цікавить туристів [21].

У візит-центрі бажано мати:

- *базову інформацію* (рекламні листки і брошури про місцеві визначні пам'ятки, природні ресурси, суспільне і культурне життя, великих значні події і заходи, а також місцеві підприємства різного профілю; події культурного життя, свята, спортивні заходи; путівник по регіону, карти головних магістралей, сільських шляхів, велосипедних маршрутів, туристських стежок, краєзнавчих, пішохідних маршрутів; довідкову інформацію з зазначенням номерів телефонів, необхідних в екстрених випадках; виставки історичної спадщини району, демонстрації місцевої природи; погодні умови і дорожню мережу; інформацію про місцеву флору і фауну; кольорові плакати про місцеву природу; рельєфні плани місцевості; рекомендації з організації поїздок і екотурів; виставки місцевого мистецтва, ремесел і інших виробів; виставки фотографій і картин; продаж місцевих сувенірів; відеопрограму по району; послуги перекладачів і т. ін.);

- *облаштованість* (спорудження візит-центру з місцевих матеріалів з урахуванням місцевої самобутності, стилю і традицій; доступність для більшості відвідувачів протягом цілого року; дороговкази в різних в'їзних пунктах; обладнання майданчику зони відпочинку; облаштованість площадки для малят; підбір кваліфікованого персоналу і т. ін.);

- *освітній центр у складі візит-центру* (окреме приміщення у візит-центрі; аудіовізуальне устаткування для демонстрації слайдів і ілюстрацій; різноманітні макети, схеми, малюнки і т. ін.).

Найважливішою ланкою в інфраструктурі ЕТ, що безпосередньо забезпечує реалізацію його основних функцій, є спеціально обладнані екологічні маршрути - стежки. Головною умовою безперебійного функціонування стежки є її належне обладнання, що забезпечує привабливість стежки, відмінність однієї стежки від іншої, доступність відвідувачів, інформативність.

Екостежини прокладаються в національних парках, біосферних заповідниках, регіональних ландшафтних парках, ландшафтних заказниках, по буферних зонах природних заповідників. Слід розрізняти такі види екотурів: спостереження і вивчення „дикої” чи „окультуреної” природи з метою отримання екологічних знань, навичок та вмінь; відпочинок на природі з емоційними, естетичними цілями; лікування природними факторами; спортивні і пригодницькі заходи. Розрізняються такі види екотурів: ботанічні, зоологічні, геологічні, спелеологічні, еколого-етнографічні, археологічні, еколого-культурні, сільські („зелені”), водні, гірські та ін.

Екостежини розрізняються за довжиною маршруту, його тривалістю, труднощами проходження, наповненістю пропонованої інформації, за формою. Головним критерієм при організації екостежок і виборі маршруту є їх рекреаційно-естетична й інформаційна корисність. Конкретний вибір траси залежить від місцевих умов: типу ландшафту, рекреаційного навантаження, інфраструктури й ін. Обов'язкова наявність трьох головних складових екологічної тропи: привабливість, доступність і інформативність.

Привабливість стежки визначається красивим пейзажем, гармонічним поєднанням живої і неживої природи, розмаїтістю рослинного і тваринного світів, своєрідністю особливо привабливих об'єктів і природних явищ.

Доступність для відвідувачів - одна з головних вимог при організації стежки. Необхідно, щоб її початок знаходився поблизу входу в національний парк чи інший тип ЗТ. Сама траса не повинна бути дуже складною, оскільки це, в протилежному разі, погіршить сприйняття пейзажу.

Інформативність відрізняє екологічну стежку від звичайного туристського маршруту. Важливо, щоб стежка розкривала еколого-географічні проблеми і характер взаємодії людини і природи.

Запитання для самоконтролю.

1. Які існують принципи використання екоцентрів для екологічної освіти і виховання?

2. Які принципи покладено у використання екологічних стежин для екологічної освіти і виховання?

2.2 Передумови для організації і виконання екотурів

Організація екотуру вимагає, насамперед, виявлення необхідних передумов для формування прийняттого і привабливого для туристів „продукту”. Ефективне і безпечне планування й еколого-туристське освоєння будь-якої території неможливе без докладної і достовірної

інформації про найрізноманітніші характеристики зацікавленого регіону [27]:

- *Характеристика еколого-рекреаційних ресурсів*: наявність привабливих природних об'єктів, національних парків, заповідників, заказників, резерватів, пам'ятників природи, акваторій, ботанічних і зоологічних садів, природничоісторичних музеїв, палацово-паркових ансамблів, океанаріумів і т. ін.; наявність сприятливих біокліматичних умов, мінеральних вод, лікувальних грязей, лікувальних рослин, лісового мікроклімату й т. ін.; тваринного і рослинного світів, можливості рибної ловлі, наявність плодкових насаджень, ягід, горіхів, грибів.

- *Характеристика санітарно-епідеміологічної обстановки*: санітарно-гігієнічний стан атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, джерел питного водопостачання, ґрунтів і т.д.; відомості про природно-осередкові захворювання, ендемічні хвороби, про небезпечних для людини комах, ссавців, зміїв, отрутних риб, рослинах, грибах і ін.

- *Імовірність стихійних природних явищ*: раптових змін погоди, перепадів атмосферного тиску, магнітних бур, ураганів, смерчів, вивержень вулканів, землетрусів, повеней, лавин, селів, лісових пожеж тощо.

- *Наявність у регіоні і прилягаючих територіях факторів потенційної антропогенної небезпеки*: смітників, поховань побутових і промислових відходів; сільськогосподарських виробництв, що використовують пестициди, мінеральні і органічні добрива; тваринницьких господарств; промислових підприємств (хімічних, нафтохімічних, мікробіологічних, гірничодобувних і ін.); ТЕС, АЕС і ін.

- *Характеристика інфраструктури медичної і рятувальної служб*: наявність лікарень, травматологічних пунктів, спеціалізованих медичних установ; кваліфікація лікарів і середнього медичного персоналу; можливість надання екстреної медичної допомоги; наявність протипожежної, аварійно-рятувальної, пошуково-рятувальної, гірничорятувальної та інших служб.

- *Характеристика засобів здійснення туру*: якість і екологічність транспортних засобів, місць розміщення туристів (готелів, мотелів, кемпінгів, санаторіїв, пансіонатів, візит-центрів і ін.), продуктів харчування, наявність кваліфікованих гідів-екологів, провідників-натуралістів різної спеціалізації, перекладачів, фахівців-фотографів, інструкторів; можливість надання індивідуальних засобів пересування, устаткування і спорядження і т. ін.

Певно визначити такі групи, адекватні конкретному типу еколого-туристського продукту, можна після того, як про потенційних покупців зібрано досить різнобічні відомості. Як мінімум, повинні бути встановлені:

1) інтерес і загальне відношення клієнтів до екологічної проблематики, у

тому числі розуміння ними суспільних екологічних потреб і обов'язків, а також їхня занепокоєність особистою екологічною безпекою; 2) готовність чи бажання брати участь у турах виключно екологічної орієнтації чи взагалі в природно-орієнтованих турах; 3) інформованість про ЕТ в цілому і про особливості тематики і програми передбачуваного туру; 4) схильність до активної діяльності, доречної і доступної у рамках туру і спрямованої на вирішення яких-небудь екологічних задач.

Туроператорам потрібно переконатися в наявності необхідного спектра туристських послуг, достатнього для формування цілісного туру (транспорт, розміщення, харчування, основні об'єкти показу чи ключові рекреаційні ресурси, торгівля, розваги). Турагенти ж в першу чергу, прагнуть знайти серед окремих пропонованих послуг чи турпродуктів ті, які вони зможуть продати легко і вигідно.

У сучасному українському туризмі зазначені розходження між туроператорами і турагентами не настільки чітко розмежовані, як у туризмі іноземному. Проблема якості обслуговування в туризмі - одна із самих актуальних у розвитку цієї галузі народного господарства. На міжнародному туристському ринку якість обслуговування - найвагоміша зброя в конкурентній боротьбі. Туристи, які задоволені обслуговуванням на екомаршрутах, у готелях, ресторанах, бюро послуг, туристських комплексах означених країн, стають їх активними пропагандистами.

Показниками для засобів розміщення можуть бути: 1) забезпечення найбільш оперативного розміщення туристів у готелях, мотелях, кемпінгах, приватних квартирах, гостьових будинках і екоселлах; 2) забезпечення організованим туристам не тільки найшвидшого розміщення в готелі, кемпінгу і т.д., але і надання їм саме того номера, що попередньо був виділений (проданий) туристу; 3) підтримка необхідної тиші і спокою в місцях розміщення, справної роботи всього устаткування номера, забезпечення рівня обслуговування, що відповідає вимогам категорії засобу розміщення; 4) установа санітарно-гігієнічного порядку в засобі розміщення відповідно до високих сучасних вимог, що зазначені в характеристиці його категорії; 5) вимога необхідної кваліфікації, знання іноземних мов і високої особистої гігієни; до обслуговуючого персоналу; 6) підтримка зовнішньої території й інтер'єра засобу розміщення в такому ж стані, у якому вони були здані в експлуатацію; 7) надання широкого спектра додаткових туристських послуг, пов'язаних з перебуванням гостей (телефон, факс, пошта, e-mail); 8) створення умов для розваг з урахуванням національності, соціального стану й інших особливостей туриста; 9) забезпечення прання і прасування білизни, хімічного чищення одягу, придбання квитків на різні культурні і спортивні заходи, екскурсії і т.д.

Показниками для виміру якості обслуговування в діяльності сфери харчування можуть бути: 1) ступінь естетичного оформлення подаваних блюд, десертів, їхня температура, смакові якості; 2) розмаїтість асортименту кулінарної продукції, напоїв і інших товарів, які наявні в підприємстві громадського харчування відповідно до його типу, націненої категорією, особливостями його клієнтури; 3) швидкість обслуговування і люб'язність персоналу при зустрічі і проводах відвідувачів, швидкість надання меню для вибору клієнтом замовлення за своїм бажанням, уважність при прийомі доручення від відвідувача; 4) швидкість виконання замовлення-доручення і метод оплати замовлення після того, як відвідувач поснідає, пообідає чи повечеряє; 5) обсяг обслуговування відвідувача під час споживання їжі: розливання офіціантом вина й інших напоїв в чарки і фужери (протягом усього обіду чи вечері, своєчасне звільнення столу від використаного посуду), дотримання офіціантами визначених правил етикету при обслуговуванні клієнтів за столом; 6) ступінь підтримки чистоти і затишку в залі, що відповідає вимогам культурної людини, включаючи періодичне провітрювання зали й інших допоміжних приміщень, задіяних в обслуговуванні клієнтів; 7) ступінь особистої гігієни, охайність, гарний зовнішній вигляд, культура поведження, обов'язкова наявність фірмового одягу, що би відповідало типу і категорії певного підприємства громадського харчування; 8) сервіровка справ і напоїв точно за розмірами, масою і складом, зазначеним у рахунку відповідно до діючих цін.

Показниками для виміру якості обслуговування в діяльності сфери харчування можуть бути: 1) ступінь естетичного оформлення подаваних блюд, десертів, їхня температура, смакові якості; 2) розмаїтість асортименту кулінарної продукції, напоїв і інших товарів, які наявні в підприємстві громадського харчування відповідно до його типу, націненої категорією, особливостями його клієнтури; 3) швидкість обслуговування і люб'язність персоналу при зустрічі і проводах відвідувачів; 4) швидкість виконання замовлення-доручення і метод оплати замовлення після того, як відвідувач поснідає, пообідає чи повечеряє; 5) обсяг обслуговування відвідувача під час споживання; 6) ступінь підтримки чистоти і затишку в залі; 7) ступінь особистої гігієни, охайність, гарний зовнішній вигляд, культура поведження, обов'язкова наявність фірмового одягу; 8) сервіровка справ і напоїв точно за розмірами, масою і складом, зазначеним у рахунку відповідно до діючих цін.

Для одержання ліцензії туроператори і турагентства повинні відповідати мінімальним стандартам, пов'язаними з наявністю кваліфікованого персоналу і платоспроможністю. Ряд країн прийняли законодавство про захист прав споживачів - туристів. Це вимагає від

турагентств надання об'єктивної інформації про продаваних ними турах і цінах. Гіди, які обслуговують туристів, повинні мати спеціальну підготовку, що підтверджується складенням іспиту і одержанням ліцензії.

З метою збереження дикої природи, як основи розвитку ЕТ необхідно:

- здійснювати періодично (як мінімум раз на п'ять років) комплексне обстеження об'єктів ЕТ з метою визначення їхнього стану і розробки поточних і перспективних програм їхнього збереження;

- при розробці турів і формуванні потоків туристів враховувати припустимі навантаження на ЕС маршруту;

- використовувати при розробці екологічних маршрутів (турів) сучасні, "екологічно чисті" і ресурсозберігаючі технології в процесі будівництва й експлуатації інфраструктури туризму, транспортування й обслуговування туристів;

- розробити регламент припустимого відвідування для кожного об'єкта ЕТ - щоденну, щомісячну, щорічну кількість відвідувань з визначенням періодів повної заборони відвідувань, способи зручного підходу (під'їзду) до об'єкта;

- звернути особливу увагу на об'єкти ЕТ за межами ЗТ, оскільки саме вони меншою мірою забезпечені охороною і крім ЕТ перевантажені й іншими формами господарського використання;

- забезпечити розосередження потоку туристів на ЗТ, що вже зараз має граничні показники рекреаційних навантажень;

- дотримувати природоохоронний режим при організації ЕТ на ЗТ. У межах державних національних природних парків, РЛП і біосферних заповідників організація маршрутів можлива на території зон рекреаційного використання за умови пересування по строго визначених пішохідних стежках;

- організувати видачу ліцензій на здійснення ЕТ тільки тим туристським фірмам і організаціям, які забезпечують повну схоронність довкілля і відсутність відходів після проходження маршруту;

- проводити спеціальні заходи щодо підвищення природної стійкості і рекреаційної ємності територій, що представляють інтерес для ЕТ;

- сприяти поступовому згортанню екологічно небезпечних виробництв у районі об'єктів ЕТ;

- проводити моніторинг стану ресурсів ЕТ;

- на маршрутах ЕТ, що включають до складу об'єктів відвідування пам'ятники історії і культури високого класу, у тому числі пропоновані до включення в список Всесвітньої спадщини, дотримуватися заходів особливої охорони (головним керуванням при цьому є принцип Генеральної конференції ЮНЕСКО по охороні природної і культурної спадщини: „Кожен об'єкт культурної і природної спадщини є унікальним, і

зникнення такого об'єкта є непоправною втратою і безумовним збіднінням цієї спадщини”);

- проводити широку роз'яснювальну роботу про необхідність охорони природного і культурного середовища серед іноземних і вітчизняних туристів, а саме: звичаях місцевого населення, його традиціях, місцевих і священних місцях і святинях, які повинні поважатися; їх художніх, археологічних і культурних цінностях, що повинні бути збережені; фауні, флорі й іншим ПР, що повинні бути захищені.

Запитання для самоконтролю.

- 1. Яка інформація необхідна для організації і здійснювання екотуру?*
- 2. Які основні критерії визначення цільових груп?*
- 3. Які показники якості туристських об'єктів?*
- 4. Перелічить основні положення щодо захисту довкілля і культурно-історичних об'єктів під впливом туристської діяльності.*

2.3 Маркетинг в екотуризмі

Маркетингова стратегія ЕТ повинна включати: 1) виконання маркетингових досліджень країн з різними рівнями розвитку ЕТ, ідеологією, культурою, природними умовами; 2) проведення досліджень з метою визначення пріоритетів і тенденцій попиту на послуги ЕТ; 3) формування привабливого для туристів образу України, який залежить від стану природних і культурних визначних пам'яток, персональної безпеки туристів, гостинності місцевих жителів і т.д.; 4) розроблення і створення стимулів для залучення закордонних інвестицій, засобів наукових і культурних фондів для розвитку інфраструктури ЕТ; 5) уведення нових оригінальних і екзотичних рішень для задоволення потреб туристів; 6) розширення міжнародних зв'язків у сфері ЕТ шляхом стикування внутрішніх туристських з міждержавними маршрутами; 7) формування попиту на послуги ЕТ, що враховує інтереси різних вікових груп, соціальний стан, рівень освіти і фізичної підготовки, максимальний розвиток сімейних видів ЕТ; 8) створення ринку унікальних товарів і послуг у сфері ЕТ; 9) рекламування галузі ЕТ (випуск серії фільмів, буклетів, проспектів на основних мовах світу); 10) входження у світову інформаційну мережу Інтернет, участь у республіканських і міжнародних форумах, наукових конференціях із проблем природокористування і розвитку ЕТ; 11) створення спеціалізованих туристських агентств, працюючих у тісній взаємодії з різними об'єктами ПЗФ, що забезпечують вирішення проблем реклами і маркетингу туристських послуг на ЗТ (при цьому не допускаючи монополізації цієї сфери).

Розвиток менеджменту в ЕТ покликаний підвищити ефективне управління діяльністю туристських підприємств, у тому числі: 1) забезпечити відповідність рекламованих достоїнств туристських маршрутів і супутніх послуг якості цих послуг, що пропонуються у дійсності; 2) забезпечити максимальне врахування попиту споживачів ЕТ при формуванні туристських маршрутів за їх складністю, видами, сезонністю, тривалістю і т.д.; 3) забезпечити захист життя і здоров'я мандрівників на небезпечних і складних маршрутах; 4) забезпечити при проведенні турів максимальне збереження НПС і культурних цінностей відвідуваних територій.

„Індустрія туризму - це сукупність підприємств, установ і організацій матеріальної і нематеріальної сфер виробництва, що забезпечують виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і послуг для туристів, освоєння й експлуатацію туристсько-рекреаційних ресурсів і створення матеріально-технічної бази туризму”. Умовно виділяють 3 групи підприємств, установ і організацій індустрії туризму: 1) установи, що здійснюють комплексне туристсько-екскурсійне обслуговування на маршрутах і по місцям відпочинку; 2) підприємства, установи й організації, що надають у місцях відпочинку і туризму як туристам, так і місцевому населенню різні послуги - побутові, культурно-пізнавальні, торгові й ін.; 3) промислові підприємства, установи й організації, що забезпечують створення й експлуатацію матеріально-технічної бази туризму і знарядь праці.

Індустрія туризму відрізняється трьома специфічними властивостями: по-перше, це ресурсна орієнтація в розміщенні туристських підприємств; по-друге, сезонність у виробництві туристських послуг і, по-третє, це високі вимоги до рівня розвитку інфраструктури взагалі і соціальної й інформаційної, зокрема.

Комплексний характер і складність туристичного обслуговування визначаються наступними обставинами: 1) виробництво більшої частини послуг безпосередньо пов'язане зі споживанням, тому воно переважно має нематеріальний характер і послуги надаються безпосередньо туристам; 2) туристам пропонується надзвичайно велика гама послуг і товарів, що мають різну технологію виробництва й обслуговування (подорожі, харчування, проживання, лікування, ділові контакти, розваги і т.д.); 3) туристське обслуговування здійснюється завдяки функціонуванню різних елементів матеріально-технічної бази - готелів, ресторанів, транспорту, спортивних споруджень, медичних установ і т.д.; 4) послуги і товари, пропоновані туристам, виробляються в результаті різних видів діяльності (транспортною, сільським господарством, промисловістю, зв'язком, охороною здоров'я і т.д.); 5) обслуговування здійснюється персоналом з різною професійною підготовкою і рівнем освіти.

Надання послуг можна схематично розділити на такі основні дії, спрямовані на туриста і які полягають у тому щоб: 1) привернути увагу до послуг чи товарів; 2) збудити інтерес до туристського продукту; 3) викликати бажання спожити пропоновану послугу чи товар; 4) переконати прийняти рішення про придбання туристського блага, послуги чи товару.

Туристський продукт за структурою підрозділяється на три складові частини: тур; додаткові туристсько-екскурсійні послуги; товари. *Тур* - це первинна (обов'язкова) одиниця туристського продукту, вона реалізується клієнту як єдине ціле і є продуктом праці туроператора на визначений маршрут і в конкретний термін. А *туроператор* - це туристське підприємство (організація), що займається розробкою (виробленням) туристського продукту і комплектацією турів, забезпечує їхнє функціонування, організує рекламу і просування туристського продукту на ринку, визначає ціни на ці тури, продає турагентам для реалізації по своїх ліцензіях. У структурному плані тур складається з туристського пакету і комплексу послуг на маршруті. Туристський пакет пропонується туроператором і містить у собі обов'язкові (звичайно необхідні і достатні) послуги на маршруті: транспортування туриста до місця відпочинку і назад; трансферт; розміщення і харчування у визначеному співвідношенні (розміщення, сніданок, напівпансіон, повний пансіон); обов'язкова екскурсійна і культурна програма.

Туроператор виконує в туризмі провідну роль, оскільки саме він пакетує різні послуги (транспорт, розміщення, харчування, трансферт, розваги і т.п.) у єдиний туристський продукт, який і реалізує споживачеві через агентську мережу.

Турагент - це реалізатор туристського продукту туроператора, що працює безпосередньо на туристському ринку. Одержує за свою діяльність комісійну винагороду. На відміну від туроператора, турагент не несе відповідальності за якість туру.

Продукт туроператора (*туристський пакет*) - це комплекс послуг, наданих впродовж усієї подорожі за груповим чи індивідуальним планом, що пропонується в широкий продаж як серійний продукт.

Туристський продукт відрізняється від туристського пакета тим, що останній є тільки частиною туристського пакету, точніше - обов'язковою частиною туру.

Структура витрат туриста по елементах туристського продукту розподіляється в такий спосіб: тур - 50%; додаткові туристсько-екскурсійні послуги - 30%; товари - 20%.

Додаткові туристсько-екскурсійні послуги - це послуги, не передбачені ваучером чи путівкою, надаються споживачеві в режимі його вільного вибору. Ці послуги не входять до основної вартості путівки.

Туристський продукт оцінюється як сумарний обсяг товарів і послуг, вироблених в індустрії туризму і може бути оцінений двома способами: як сума усіх виробничих витрат; як сума усіх витрат туристів, тобто доход від туризму. У тому і іншому випадках мова йде про вартісне вираження валового туристського продукту - сумарний обсяг товарів і послуг, вироблених (споживаних) в індустрії туризму.

Товари і послуги туристського призначення можна об'єднати в три групи: транспортне забезпечення; послуги і товари, які пропонуються туристам у туристських районах (рекреаційні ресурси, нічліг, харчування, окремі види побутового обслуговування й ін.); разові послуги і товари (послуги розваг, спорту, сувеніри і т.д.). У свою чергу, кожна група туристських послуг і товарів підрозділяється на види. Так, транспортні послуги підрозділяються по видах транспорту, умовам пересування, комфортності і т.д.

Туристські подорожі обумовлюють виникнення особливих форм вжитку і перетворюють самого туриста на специфічного споживача. *Туристське споживання* визначається платоспроможністю туриста, а інтенсивність витрат - характером туристських послуг і звичок споживачів, сезонністю туристського попиту і споживанням тих чи інших товарів і туристських послуг.

Туристський попит і туристська пропозиція, виступаючи як елементи економічної структури туризму, утворюють „туристський ринок” - сферу реалізації туристських послуг і товарів.

Для клієнтів певних цільових груп головним змістом екологічно орієнтованої реклами можуть бути різноманітні ключові теми, різними повинні бути і стильові особливості реклами. Для основних типів споживачів еколога-туристського продукту, можна рекомендувати наступні актуальні акценти в рекламі.

Для турагентств чи інших споживачів, орієнтованих переважно на одержання прибутку: великий вибір доступних класичних і незвичайних екотурів по усьому світі; тури, присвячені екології дощових лісів; доступні подорожі в „нетуристські” регіони; подорожі в райони, не переповнені масами туристів; пропозиція відвідати регіони, не порушені масовим туризмом; подорожі по непроторених шляхах.

Для клієнтів, уважних до мови реклами: екологічність, пізнавальність, персональні контакти з екзотичними культурами, що захоплює враження в місцях класичних пригод; екологічна сприйнятливність; міжкультурні взаємодії; екологічно дружні тури; сприйняття і природного, і культурного середовища; духовні пригоди для певної групи мандрівників; екологічно збалансований розвиток; тури для

людей, що усвідомлено відносяться до природи; природно-орієнтовані подорожі.

Для клієнтів, що цікавляться наукою й охороною природи: робота для волонтерів на тиждень; відвідування одвічних природних регіонів світу і допомога в їхній охороні; подорож, що сприяє одержанню коштів на охорону природи і культури; подорож із залученням його учасників до участі у природоохоронному проекті; участь у науковій експедиції; участь у реставраційному проекті; тур, що підтримує охорону джунглів Перу.

Для клієнтів, що цінують пізнавальність туру і його якість: малі групи (8 - 10 чоловік); максимальний розмір групи складає 12 чоловік; використовуємо власний спеціальний транспорт; пропонуємо готелі, що належать місцевим хазяям; 1% прибутку відчисляємо на природоохоронні цілі; інформаційні матеріали і брифінги перед від'їздом і лекції в ході подорожі; тур, що підтримує бізнес жінок і аборигенів; підтримуємо місцевий економічний розвиток; супроводження малих груп гідом-натуралістом.

Власне екологічна (чи пряма екологічна) інформація, яку варто включати у визначених (не надмірних !) кількостях у рекламні матеріали, повинна бути конкретною, регіонально специфічною і спиратися, наскільки це можливо, на офіційні джерела.

Поряд із прямою екологічною інформацією для залучення клієнтів і їхнього виховання необхідно використовувати непрямі способи подання екологічних відомостей. Ефективним інструментом такого роду є екологічні торгові марки і знаки, а також сертифікати, що можуть присуджуватися готелям, фірмам, товарам і навіть місцевостям.

Запитання для самоконтролю.

1. *Мета розвитку менеджменту в екотуризмі?*
2. *Із чого повинна складатися маркетингова стратегія екотуризму?*
3. *Що таке „індустрія туризму”?*
4. *У чому полягає комплексний характер туристського обслуговування?*
5. *Які функції покладаються туроператорів і турагентів?*
6. *Що таке туристський продукт і туристський пакет?*
7. *Що таке туристський попит і туристська пропозиція?*
8. *Як реклама, торгові марки і знаки сприяють підвищенню рейтингу екотуризму?*

2.4 Роль громадськості у розвитку екологічного туризму

Розширення кола учасників, уповноважених приймати рішення з питань розвитку ЕТ, варто визнати однією з найважливіших умов досягнення стійкого розвитку національної економіки без збитку для НПС. Для

досягнення цих цілей необхідно максимально залучати різні громадські організації і версти населення в здійснення різноманітних видів діяльності, які пов'язані з ЕТ.

З огляду місцевої громади, починання у галузі ЕТ успішні, якщо: місцеве населення залучене до діяльності; розширюються місцеві навички й звичаї; громада має права на дику природу й інші ресурси; розвинені засоби інформації, навчання і планування; права громади підтверджуються як на словах, так і при розподілі доходів; поширюється інформація про те, що територіальні громади займаються регіональним туризмом.

Вигоду громади (і фінансову, і соціальну) від ЕТ можна підвищити: залученням громад до планування; залученням приватних починань до діалогу і суспільної вигоди; захистом прав місцевого співтовариства на ресурси; усуненням деяких перешкод, що обмежують можливості об'єднання приватних і суспільних підприємств; роз'ясненням і навчанням правил поводження із клієнтом, з розумінням вигоди; фінансовими вигодами абсолютно необхідними для тривалого успіху такого підприємства.

Перш ніж приступати до розгортання ЕТ на місцях експерти радять, по-перше, виявити поточну ситуацію з туризмом у даний час і як у ньому зайнята громада. По-друге, організуйте загальну зустріч із усіма посередницькими групами, що мають до цього відношення і визначите цілі і задачі основного екотуристичного плану. Залучайте до участі у процесі окремих місцевих жителів за допомогою семінарів і інтерв'ю, сконцентрованих на аспектах екотуристичного потенціалу.

Навчання гідів. Подумайте про можливість створення асоціації гідів і екскурсіводів з місцевого населення.

Використання опитувань. Просіть у туристів відгуки і/чи ведіть щоденний облік туристів.

Вивчення економічних оцінок. Збирайте економічні дані по діяльності і функціонуванню ЕТ як усередині, так і поза громадою, тобто, де це тільки можливо. Обговоріть всією громадою можливі ціни в екотуристичній діяльності.

Аналіз наслідків туристичної діяльності. Проаналізуйте наслідки ЕТ за допомогою опитувань місцевого населення в межах реалізації екотуристичної програми про соціальний, екологічний і економічний вплив туризму на їхню культуру, спосіб життя і діяльність.

Інші пропозиції по залученню до діяльності громадськості. Оцінюйте відношення громади до ЕТ і його вплив за допомогою роботи з громадськими організаціями, під час загальних зборів, опитувань, особистих відвідувань населення і т.д.

Одними з учасників громадського руху щодо розвитку ЕТ можуть бути неурядові організації екологічного і екотуристичного напрямку. В

даний час в Україні зареєстровано близько 500 екологічних неурядових організацій (НУО), головними напрямками діяльності яких відповідно до їхніх статутів є екологічна освіта, виховання і поширення інформації про НПС.

У світовій практиці процес зв'язків із громадськістю (*поблик рилейшнз*) має різноманітні форми: прес-конференції й інтерв'ю, комюніке для преси, інформаційні тури власних і закордонних журналістів, конкурси, прямі контакти з публікою.

Запитання для самоконтролю.

1. *Яка роль громадськості в розвитку екотуризму?*
2. *Які існують шляхи залучення місцевих співтовариств у еколого-туристичній процес?*
3. *Які існують шляхи залучення територіальних громад у розвиток екотуризму?*
4. *Яка роль відіграють неурядові організації в розвитку екотуризму?*

2.5 Основи розвитку екологічного туризму в Україні

29 квітня 2002 року Кабінету Міністрів України прийняв Постанову „Про державну програму розвитку туризму на 2002-2010 роки”.

Її виконання дасть змогу на державному рівні підійти до розв'язання важливої соціальної проблеми зайнятості населення України, забезпечить раціональне використання засобів рекреації, *екологічної культури туризму*, генерує піднесення іміджу України в світовому співтоваристві.

Сфера туризму підтримує майже 50 суміжних галузей і створює додаткові робочі місця. Один турист дає роботу 10 особам. Створення одного робочого місця в туризмі у 20 раз дешевше, аніж у промисловості. Тому туризм в Україні може поліпшити соціально-економічну ситуацію, може і мусить стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного і місцевого бюджетів.

Україна має сприятливі природнокліматичні умови, багатий рослинний і тваринний світи, цілющі мінеральні джерела, лікувальні грязі, багату історико-культурну спадщину, людські й матеріальні ресурси. В Україні є понад 125 тис. пам'яток археології й архітектури, сотні музеїв. Майже 40% історичних цінностей зосереджено у західному регіоні України.

Для обслуговування туристів в Україні сьогодні використовують можливості понад 3000 закладів оздоровлення й відпочинку, майже 1400 готелів, мотелів, кемпінгів різних форм власності, 3500 транспортних

засобів. Туристичною діяльністю займаються 2500 підприємств, на яких працюють понад 100000 осіб [28].

Природні умови України дуже різноманітні. Її територія представляє собою складну систему ландшафтних комплексів різного значення. На півночі широкою смугою простирається Українське Полісся - зона змішаних лісів. Південніше Києва Полісся змінюється лісостепом, що переходить у степову зону. Поверхня, на якій утворилися всі ці зони, є поєднанням підвищених і низинних просторів Східноєвропейської рівнини, а на крайньому заході України піднімається гірський масив Українських Карпат, яким властива вертикальна зональність географічних ландшафтів.

Клімат України носить перехідний характер від м'якого західної Європи до континентального східноєвропейських областей. Азовський баричний максимум приносить потік порівняно вологого повітря, а Азіатський антициклон - винятково сухий: узимку - холодний, а влітку - перегріте повітря з закаспійських пустель.

Річкова мережа України складається із 63119 річок, у т.ч. великих (площа водозбору 50 тис. км²) - 9, середніх (від 2 до 50 тис. км²) - 81, малих (менш як 2 тис. км²) - 63029. Загальна довжина складає 206,4 тис. км, із них 90% приходить на малі річки. Майже усі вони несуть у Чорне море воду, зібрану з усієї площі України і тільки 4% з них (найзахідніші) стікають у Балтійське море. Майже усі річкові басейни відносяться до міжнародних водних басейнів.

Водний фонд України включає 8073 озер і лиманів з загальною площею 4021,5 км². Кількість водосховищ з об'ємом води більш як 1 млн. м³ - 944. Незначну частку території країни займають болота, заболочені і перезволожені землі.

Лісові ресурси також є часткою цінного рекреаційного і природоохоронного потенціалу України. Площа лісів на території України складає 10,8 млн. га, у т.ч. 6,96 млн. га ліси 1-ої групи, які виконують санітарно-гігієнічні і оздоровчі (18,7%), захисні (30,4%) і водозахисні (3,6%) функції, а також ліси спеціального цільового призначення (3,1%). Близько 10% лісів державного лісового фонду відносяться до рекреаційних.

Для створення розвиненої системи ЕТ важливою умовою є біологічна різноманітність природних ЕС, яка зростає у наступному ряду: луг, болото, плавня, степ, ліс. При площі країни менш 6% території Європи, 35% біологічного різноманіття припадає на Україну, яка розташована на перехресті багатьох природних зон, шляхів міграції представників фауни і флори. В Україні є понад 70 тис. таксонів і у національну Червону книгу занесено 511 видів рослин (3500 рослинних асоціацій) та 382 види тварин. На території України щільність

генетичної різноманітності варіює у інтервалі 23-430 умовних одиниць, що має загальноєвропейське значення для збереження біологічного різноманіття [29].

Різноманітність ландшафтно-природних умов України дає можливість широко використовувати мінеральні води і лікувальні грязі, кліматичні ресурси та інші складові ОРП. Розвинена мережа санаторно-курортних об'єктів складає 3,2 тис. оздоровчих закладів, де оздоровляється майже 3 млн. осіб. ПЗФ України (станом на 1.01.2003 р.) має у своєму складі 7040 територій і об'єктів загальною площею близько 2715,4 га - 4,5% усієї території держави, що дозволяє говорити про значні потенційні можливості для розвитку екологічного туризму. Україна має надзвичайно вигідне для розвитку міжнародного туризму геополітичне положення в центрі Європи.

Майже усі існуючі регіональні структури ЕТ України в даний час формуються п'ятьома основними групами факторів: 1) розміщенням ЗТ, і у, першу чергу, заповідників, національних і регіональних ландшафтних парків; 2) різноманітністю і привабливістю ЕС і ландшафтів регіонів, а також їх екологічною і біокліматичною сприятливістю; 3) віддаленістю від центрів розселення; 4) транспортною доступністю і інфраструктурною забезпеченістю; 5) популярністю регіонів і маршрутів; за цими параметрами істотно розрізняються групи регіонів (популярні у „самодіяльних” туристів) і регіони, відомі клієнтам через рекламу в мас-медіа.

Оцінюючи і зіставляючи внесок кожного з цих факторів у якість територій, пріоритетних для розвитку внутрішнього українського ЕТ виділяють, наприклад, 7 регіонів України [30]: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Придонецький, Приазовський, Чорноморський, Кримський.

Екологічний стан України ускладнюється поглибленням екологічно гострих локальних ситуацій великими регіональними кризами (Чорнобильська катастрофа, великі виробничі аварії).

До стратегічних напрямків розвитку ЕТ також відносяться: активізація державної політики в сфері ЕТ (державне регулювання відносин використання, охорони, захисту і відтворення ресурсів ЕТ); аналіз існуючих і прогнозування основних показників розвитку ЕТ у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі; розробка територіальної організаційної стратегії, спрямованої на розвиток індустрії ЕТ спочатку на уже вивчених і відомих територіях з перспективою подальшого виходу на усі віддалені ділянки, що є потенціалом ЕТ; підвищення ролі ЗТ у розвитку ЕТ; збереження біологічної і ландшафтно-різноманітності в країні; реформування організаційної структури і створення нового економічного механізму управління ЕТ; створення нормативно-правової бази розвитку

ЕТ, яка би відповідала світовому досвіду і практиці; формування механізмів економічного стимулювання розвитку внутрішнього й іноземного туризму, залучення інвестицій у цю сферу; уведення твердої системи сертифікації і ліцензування туристської діяльності з метою підвищення якості послуг; створення сприятливих умов для кооперації туристичних, банківських структур, транспортних, готельних і страхових компаній з метою формування високотехнологічного туристського обслуговування і розвитку матеріально-технічної бази галузі; розробка (у рамках системи загального туризму) програми підготовки кадрів для галузі ЕТ в Україні; розвиток галузевої науки, освіти і виховання; участь громадськості в прийнятті значимих рішень в області ЕТ; забезпечення соціальної спрямованості ЕТ, особливе відродження державних, обласних і міських центрів дитячого і юнацького туризму.

Фундаментальні наукові дослідження необхідні для рішення наступних задач: 1) розробки всеукраїнської і регіональної програм (схем) розвитку ЕТ; 2) проведення комплексу базових досліджень потенціалу ЕТ країни і створення „Кадастру ресурсів екологічного туризму”; 3) розробки проектної і містобудівної документації, або забезпечити використання природних і історико-культурних об'єктів, які відповідали б вимогам існуючого законодавства; 4) підготовки необхідних методичних матеріалів по розвитку ЕТ; 5) розробки інформативної системи статистичної звітності; 6) розробки методології і методики оцінки ефективності інвестиційних проектів у сфері ЕТ; 7) аналізу і прогнозування кон'юнктури ринку ЕТ; 8) забезпечення довгострокового планування розвитку галузі; 9) територіальної організації ЕТ у цілому по країні і проектних розробках по освоєнню окремих регіонів; 10) розробки наукових основ комп'ютеризації й інформатизації галузі.

Прикладні наукові дослідження повинні бути зосереджені на наступних напрямках: 1) оцінка ресурсного потенціалу і придатності території для розвитку ЕТ з урахуванням його видів і сезонності; 2) вивчення впливу ЕТ на формування господарського комплексу територій; 3) проведення моніторингових досліджень по вивченню впливу ЕТ на стан природних і історико-культурних територій і об'єктів; 4) розробка наукових основ маркетингу в ЕТ; 5) складання спеціальних навчальних програм підготовки кваліфікованих фахівців галузі.

Рішення задач кадрового забезпечення галузі ЕТ включає: визначення потреби в кадрах фахівців; визначення переліку професій, необхідних ЕТ і відповідних їм навчальних спеціальностей (спеціалізацій); розробку навчальних планів, програм дисциплін і методичних посібників; сприяння у формуванні мережі спеціалізованих навчальних закладів і підготовці кадрів викладачів.

Фахівці галузі повинні бути здатними оперувати екологічними термінами і поняттями, знати методику проведення екскурсій і показу природних і культурно-історичних об'єктів, творчо підходити до рішення конкретних задач на обслуговування природних і історико-культурних територіях, оперативно вирішувати проблеми в будь-яких нестандартних ситуаціях.

Національна система освіти для ЕТ може базуватися на ВНЗ, що спеціалізуються на підготовці кадрів по зазначеним вище чотирьох напрямках: природничонауковому, гуманітарному, організаційно-управлінському і педагогічному.

На думку міжнародних експертів, країни Причорномор'я можна розглядати як нові ринки, що формуються, для розвитку ЕТ. ЕТ в Азово-Чорноморському регіоні надає прекрасні можливості за такими напрямками: 1) забезпечення прямих вигод у виді альтернативних доходів, підприємництво і зайнятість, а також непрямих вигод як, наприклад, розвиток інфраструктури, охорони здоров'я й утворення співтовариств, що проживають на екотуристських об'єктах і в сільських районах; 2) диверсифікованість туристської пропозиції з метою зменшення навантаження на традиційні і найчастіше, перевантажені туристські центри, забезпечуючи при цьому більш рівномірне (у географічному і соціальному планах) розподілення вигод від розвитку туризму; 3) надання туристам можливостей спілкування і знайомства з унікальними природними куточками і культурами; 4) надання реальних організаційних і економічних інструментів для захисту ЗТ і інших природних територій.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23.10.1995 р. №935 „Про заходи для охорони водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення” затверджено новий перелік водно-болотних угідь (ВБУ) міжнародного значення в складі 22 водно-болотних угідь загальною площею близько 650 тис. га. У перелік ВБУ на той період увійшли: 1) затока Сиваш Азовського моря, включаючи Азово-Сиваське державне заповідно-мисливське господарство; 2) Каркінітська затока Чорного моря, включаючи Кримське державне заповідно-мисливське господарство; 3) Дунайські плавні, Ягорлицька і Тендровська затоки Чорного моря, включаючи Чорноморський державний заповідник.

Цінності природного середовища і культури в зоні ВБУ є головними рушійними факторами ЕТ. Органічне сполучення в екологічних турах природної і культурно-історичної складових із включенням в обслуговування туристів національних звичаїв і обрядів, забезпечить їхню популярність і інтерес у місцевих туристів і гостей України.

Запитання для самоконтролю.

1. *Які основні передумови розвитку екотуризму існують в Україні?*
2. *Які існують стратегічні основи розвитку екотуризму?*
3. *Які існують державні інструменти стратегії розвитку туризму?*
4. *Чому екотуризм досі не приносить очікуваного прибутку в Україні?*
5. *Які існують принципи наукового забезпечення екотуризму?*
6. *Які є шляхи удосконалювання системи підготовки кадрів для екотуризму?*
7. *Які існують передумови для розвитку екотуризму в Азово-Чорноморському регіоні України?*
8. *Чому водно-болотні угіддя Азово-Чорноморського регіону України вважаються унікальними ресурсами для розвитку екотуризму?*

3 ПЕРЕЛІК ТЕМ І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

1. Основні поняття екологічного туризму та рекреаційної географії

Відпочинок, рекреація, туризм, екотуризм. Еволюція понять і визначення екологічний туризм. Історія проголошення і задачі Міжнародного року екотуризму. Принципи стійкого розвитку туризму
Рекомендована література [1 -5, 7 – 10, 12, 15 та ін.].

2. Екосистеми і ресурси екологічного туризму. Наслідки рекреаційно – туристичної діяльності

Класифікація подорожей. Принципи класифікації туризму. Агротуризм і зелений туризм. Екологічний туризм. Вплив екотуризму на рослинність. Вплив екотуризму на тварин. Шляху рішення проблеми перенасичення. Оцінка пропускового потенціалу
Рекомендована література [2, 8 – 10, 12, 15, 31 та ін.].

3. Маркетинг та стратегічні напрямки розвитку екотуризму

Організація екологічних турів

Передумови для організації і виконання екотурів. Місцеві і регіональні фактори залучення туристів. Існуючі і потенційні ринки. Визначення цільових груп. Стандарти якості туристських об'єктів. Методи організації і керування екотуризмом. Роль інформації і реклами в розвитку екотуризму

Характерні види туристських послуг і товарів для ООПТ

Рекомендована література [3, 10, 23, 27, 31 та ін.].

4. Роль громадськості у розвитку екологічного туризму

Роль громадськості в розвитку екологічного туризму. Залучення й участь місцевих співтовариств у екотуристичному процесі. Шляху залучення територіальних громад у розвиток екотуризму. Роль неурядові організації в розвитку екотуризму. Програми ознайомлення з цінностями туризму. Керування процесами впливу на навколишнє середовище, суспільство й економіку.

Рекомендована література [5, 7, 12, 15, 30 та ін.].

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Алтухов А.В., Бобкова А.Г., Данильчук В.Ф. Перспективы развития устойчивого туризма в Ялте на побережье Азовского моря. – Донецк, 2000. – С. 1-102.
2. Ващенко Н.П. Проблеми розвитку туризму в національних природних парках України // Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть. – Канів, 1999. - С. 84-187.
3. Юнис Э. Проблемы и возможности, связанные с международным годом экотуризма: устойчивость и вовлечение местных сообществ // Материалы семинара «Экотуризм – инструмент устойчивого развития в 21 веке для переходных экономик стран СНГ, Китая и Монголии». – Алма-Ата, 2001. – С. 14-20.
4. Закон України „Про туризм” (1995, №324/95-ВР); Про внесення змін до Закону України „Про туризм” від 18.11.2003 №1282-IV.
5. Tourist development and safeguarding of deltas. 2nd Pan-European Colloquy on tourism and environment. Bucharest, 15-16 September 1992. – Council of Europe Press, 1993. – P. 52.
6. Гетьман В.І. Сталий розвиток екотуризму на природно-заповідних територіях чорноморського регіону України. // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. – Одесса: ОЦНТИ, 2001. - С.241 - 247
7. Моралева Н., Ледовских Е. Экологический туризм в России //Охрана дикой природы. - №3 (22).- 2001. - С. 30-34.
8. Ердавлетов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алма-Ата, 2000. – 336 с.
9. Занина А.В., Копнов В.А., Прудникова Л.Ю. Экологический туризм: принципы проектирования тура. – Технологии качества жизни. – 2000. – Т.№1. С. 29-32.
- 10.Топчиев А.Г., Циньшен Ван. Устойчивый туризм и экотуризм: тенденция и проблемы развития. Мат. Межд. симпозиума

- “Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье”. - Одесса: ОЦНТЭПИ, 2003. - С. 241-249.
11. Сафранов Т.А., Полетаева Л.Н. Экологические аспекты использования оздоровительно-рекреационного потенциала. - Мат. Межд. симпозиума “Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье”. - Одесса: ОЦНТЭИ, 2001. – С. 112-126.
  12. Сафранов Т.А. Проблема экологизации туристической деятельности. Мат. Межд. симпозиума “Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье”. - Одесса: ОЦНТЭПИ, 2003. – С. 226-230.
  13. Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 жовтня 1999 р.) м. Київ. – К.: Вид-во „КІТЕП”, 1999. – 268 с.
  14. Русева К.И., Русев И.Т., Русева Т.Д. Состояние и перспективы развития экологического туризма в Одесской области // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье: сборник материалов симпозиума. – Одесса: ОЦНТЭИ, 2002. – С. 169-171.
  15. Русев И.Т., Русева Т.Д. Концепция развития экологического туризма в Украинском Причерноморье // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. – Одесса: ОЦНТЭИ, 2001. – С. 85-101
  16. Лисецький А.С. Модель трансформації сільського господарства в причорноморській зоні. – Київ, 2000. – 61 с.
  17. Rusev I.T. The strategy of conservation of biodiversity of wetlands in the Northwestern Black Sea coastal zone (Prichernomorja) in Ukraine// Proceedings of the EUCC international symposium «Management and conservation of the Northern-Western Black sea coast», Odessa-1996, Odessa, 1998, P.152-156.
  18. Schegolev I.V., Rusev I.T. The coastal wetlands of the Ukrainian Black Sea: present situation and conservation proposals. - Coastal management and Habitat Conservation: - EUCC, Leiden, The Netherlands, ISBN 90-75502-02-8. - 1995 - P.385-393.
  19. Левкин Е.В. Развитие туризма как механизма повышения доходов и обеспечения занятости населения, проживающего в национальных парках России // Бюллетень «Заповедники и национальные парки». – 2000. - №31. - С.22-25.
  20. Борейко В.Е. Пути и методы природоохранной работы. – Киев, 2002. – 240 с.
  21. Русев И.Т. Дельта Днестра. – Одесса. – Астропринт. –2003. - 740 с
  22. Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы // Актуальные проблемы туризма`99. Перспективы развития туризма в южном Подмосковье. - Сборник докладов и тезисов сообщений

- научно-практической конференции, 27 апреля 1999 года. - М., 1999. - С. 32 – 41.
23. Русев И.Т., Русева Т.Д. Экологическое образование и просвещение на экологических тропах // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье: сборник материалов симпозиума. – Одесса: ОЦНТЭИ, 2002. – С.165-169.
  24. Щербина О.А. Экономико-математические модели развития и размещения рекреационных систем // Экономика и математические методы. – 1982. - №2. – С. 344 - 355.
  25. Костюшин В.А. Воздействие рекреации на живую природу. // НэцУ, Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена. - Киев, 1997. – 41 с.
  26. Rusev I. The role of International Conventions in Biodiversity Conservation - with special reference to the coastal zone and the Ukraine // Public Participation in Environmental Management: produced by a ten country collaboration - Democ. CZ project. COASTWARCN EUROPE network. 1997. -P.135 – 140.
  27. Эйтингтон А.И. Экологический туризм. – М: «Турист», 2001. – 137 с.
  28. Сальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
  29. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства в навколишньому природному середовищі. Спеціальне видання до 5-ої Загальноєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища “Навколишнє середовище для Європи”. – Київ, 2003.
  30. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 231-р “Про схвалення “Концепцію розвитку санаторно-курортної галузі”. – Київ, 2003.
  31. Panchenko T., Zakrevsky O., Ustenko T., Shutko O., Medina T., Gordienko N. Development of Ecological tourism in Ukraine. – Kyiv. – 1999. – 24 p.
  32. Ситник К.М., Андриєнко Т.Л. Екологічний туризм – проблеми та перспективи // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. – Одеса: ОЦНТЭИ, 2002. - С.428-430.
  33. Фишман И.Л. Экологический туризм как путь к реальному подъему экономики стран Центральной Евразии (на примере Казахстана) // Материалы семинара «Экотуризм – инструмент устойчивого развития в 21 веке для переходных экономик стран СНГ, Китая и Монголии». – Алма-Аты, 2001. – С.100-104.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до семінарських занять
з дисципліни “ ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ”**

**Напрямок підготовки 6.040106 - „ Екологія, охорона навколишнього
середовища та збалансоване природокористування ”**

Спеціалізація “Екологія рекреаційного та курортного господарства”

Затверджено
на засіданні кафедри
прикладної екології
Протокол №_11_ від 27_04_.2010
Завідувач кафедрою
_____ Сафранов Т.А.

Затверджено
на засіданні методичної комісії
природоохоронного факультету
Протокол №_9 від 17.05.2010
Декан факультету
_____ Шекк П.В.

Одеса - 2010

